

Viktimizacija u 21. veku**

Posle definisanja osnovnih pojmova pozabavićemo se istorijatom viktimoloških ideja i pokreta u SAD i Ujedinjenom Kraljevstvu, jer je njihov uticaj u svetu danas dominantan. Zatim će biti ukazano na tri grupe viktimoloških tema, razvrstanih prema tome koliku su pažnju istraživača do sada zaokupile; posebna pažnja biće posvećena onima koje zaslužuju da budu detaljnije proučene, jer su do sada potpuno ili delimično zanemarene. Na kraju će biti učinjen pokušaj da se odgovori na pitanje: šta žrtve zaista žele i zašto uglavnom nisu zadovoljne tretmanom koji imaju?

Ključne reči: viktimologija, viktimizacija, žrtve kriminaliteta, idealne, univerzalne, zanemarene žrtve

Uvod

Položaj žrtava krivičnih dela, u pogledu uticaja koje imaju, menjao se tokom istorije i istraživači ukazuju da se u tom pogledu mogu razlikovati tri perioda. U rano doba civilizacije, dok država još nije potpuno preuzela pravo na kažnjavanje prestupnika (*ius puniendi*), žrtva je imala centralno mesto u sankcionisanju tih lica. Drugi period je razdoblje u kome javna vlast, kako navodi Nils Christie, od aktera u kriminalnom događaju „oduzima“ i sebi prisvaja odlučivane o tome kakve će reperkusije imati to što se dogodilo.¹ Zbog toga je uloga žrtve u to doba (sem kod nekoliko dela) sporedna. Treće razdoblje koincidira sa završetkom Drugog svetskog rata, tokom kog su izvršeni toliko monstruozi zločini da je postalo jasno kako je radi sprečavanja njihovog ponavljanja neophodno da krivične nauke, a pre svega kriminologija, obrate veću pažnju na mesto i položaj žrtava kriminaliteta.

Ušao je u upotrebu i novi termin „viktimologija“ i počinje se sa sistematskim proučavanjem procesa u kome žrtve bivaju povređene ili

* Redovni profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu, e-mail: ignjat@ius.bg.ac.rs.

** Ovaj tekst predstavlja prerađeni referat koji je trebalo da bude prezentovan na godišnjoj konferenciji SUKPTP na Zlatiboru, septembra 2020, a zbog poznatih razloga vezanih za pandemiju do sada nije publikovan.

¹ N. Christie, Conflict as property, *British Journal of Criminology*, 1/1977, 1 et seq. Javna vlast je — kako je vreme odmicalo — sve više te aktere (ne samo žrtvu, nego i učinioca) udaljavala od mogućnosti da svojim odlukama utiču na konačan ishod.

oštećene (*viktimizacija*). Istovremeno počinju i rasprave o tome koje značenje treba dati izrazima „viktimologija“ i „žrtva“ i nizu drugih otvorenih pitanja.² Priroda teksta ne dozvoljava nam da se detaljnije pozabavimo ovom problematikom, pa ćemo — kako bi od samog početka bilo jasno u kom značenju ih koristimo — ukazati kako bi ih trebalo razumeti.

Kada se radi o viktimologiji, čini se da treba usvojiti gledište po kome je to naučno proučavanje viktimizacije, uključujući i odnose između žrtava i prestupnika, interakciju žrtava i sistema krivične pravde (policija, sudovi, korekzione službe) i konekciju žrtava i drugih socijalnih grupa i institucija (kao što su mediji, akteri na polju biznisa i društveni pokreti).³

Situacija nije bolja ni kada se radi o tome ko može biti smatran žrtvom;⁴ čini se da je najprihvatljiviji odgovor na njega dao Rainer Strobl. On kao kriterijume kada treba oceniti da li je neko lice viktimizovano navodi pet okolnosti od kojih se četiri odnose na događaj: 1) da je to pojedinačni akt; 2. da žrtva nije mogla da ga kontroliše; 3. da je njegova ocena (evaluacija) negativna; 4. da se njime krše društveno prihvaćene norme i 5. da se krivica može pripisati pojedincu — prestupniku ili društvu.⁵

² Jedan od osnivača viktimologije i danas uticajni naučnik iz ove oblasti, Ezzat Fattah, s pravom konstatuje da ni posle više od pola veka od prvog pominjanja, ona još nije odgovorila na neka od ključnih pitanja koja se pred nju postavljaju — v. E. Fattah, *Evolution of a young discipline — sixty years of victimology, a retrospective and prospective look*, Boca Ration, 2010, 48.

³ A. Karmen, *Crime Victims — An Introduction to Victimology*, Belmont, 2004, 9. Ova definicija je pogodna jer se ne izjašnjava o osnovanosti suprotstavljenih gledišta o tome da li je viktimologija samostalna nauka, da li je grana unutar svoje „roditeljke“ kriminologije (— v. E. Fattah, *Neki problematični koncepti, neopravdane kritike i uobičajena pogrešna shvatanja*, Beograd, 2009, 515) ili samo jedan od tri ugla posmatranja kriminalnog fenomena kao predmeta kriminologije — v. Đ. Ignjatović, B. Simeunović, *Viktimologija — Opšti deo*, Beograd 2015, 16. Sve govori u prilog shvatanju o tome da se viktimološka razmatranja ne mogu odvojiti od kriminologije koju je zastupao pre šest decenija Hans von Hentig; on je ukazao da se učinilac kriminalnog dela i njegova žrtva moraju istovremeno proučiti. Žrtva, čak, u izvesnom smislu „oblikuje“ prestupnika i njegovo delo — v. H. von Hentig, *Criminal and His Victim*, New Haven, 1948, *passim*.

⁴ Dileme su postojale i o mnoštvu drugih pitanja. E. Fattah, *Evolution...*, *op. cit.*, 48) pominje sledeće: da li to može biti samo fizičko lice; kakva je uloga socijalne konstrukcije i dekonstrukcije žrtve (i navodi kao primer izraz „prostitutka“ u Holandiji).

⁵ R. Strobl, *Becoming victim*, Boca Raton, 2010, 17. Kako se bez doslednog pridržavanja značenja osnovnih pojmova lako može skliznuti u nelogičnost, može se videti na primeru Leah Daigle (*Victimology — The Essentials*, Los Angeles, 2013, 161) koja, uz ostale oblike maltretiranja starih lica (fizičko, psihičko, zanemarivanje i napuštanje, finansijsku eksploataciju i zlostrebu ovlašćenja za raspolaganje imovinom), navodi i „samozapuštenost“ (*e. self-neglect*) — situacije kada staro lice odbija ili zanemaruje da se brine o svom zdravlju ili higijeni, time što ne želi da jede, pije ili uzima neophodne medikamente (?!?). I autorka primećuje da ova forma maltretiranja nije plod aktivnosti drugih, ali i pored

1. Kratak osvrt na razvoj shvatanja o viktimizaciji i mera za umanjene njenih efekata

Od kada je izraz „viktimologija“ prvi put upotrebljen, razvoj učenja o žrtvama i mogućnostima da im se pomogne prošao je do danas kroz nekoliko etapa. Možda je najbolje prikazati ih kroz desetogodišnje vremenske periode. Počecemo od završetka Drugog svetskog rata, iako su neki autori i ranije skretali pažnju na značaj proučavanja žrtava zločina za razumevanje kriminaliteta kao pojave.⁶ U prvom planu biće nam stanje u SAD i Britaniji, jer prva dominira u kriminalološkim naukama i praksi, dok je druga, prema oceni poznavalaca⁷ najdalje otišla u zaštiti žrtava od svih država Zapada.

1.1. Iskustva SAD-a

Četrdesete godine: Dominira shvatanje da je zločin pre svega napad na državu i da žrtva u postupku koji sledi ima sporednu ulogu. Sistem krivične pravde i dalje zaboravlja žrtve i njihove interese i koncentriše se na prava optuženog. No, nekoliko naučnika, a pre svega jedan od utemeljitelja viktimologije, Hans von Hentig, ukazuju da se zločin i kriminalitet ne mogu razumeti ako se ne analizira tzv. „kriminalna dijada (prestupnik — žrtva)“. Njegova proučavanja pomogla su da se žrtva vrati u žižu interesovanja krivičnih nauka. Pokazala su da i one mogu doprineti sopstvenoj viktimizaciji, ali da to ne sme da preraste u okrivljavanje svih žrtava.⁸

Pedesete godine: Pojavljuju se u SAD pokreti za smanjenje viktimizacije manjinskih rasnih grupa (naročito lica afroameričkog porekla u južnim državama), viktimizacija žena i siromašnih građana, a uz njih u centar pažnje dolazi zaštita dece od fizičkog i seksualnog zlostavljanja i zanemarivanja,⁹ kao i začeci posebnog oblika viktimizacije maloletnih prestupnika u krivičnom postupku u kome su

---

toga zadržava u knjizi kao vid viktimizacije nešto što ona ne može biti. Ovaj oblik viktimizacije pominje i Svetska zdravstvena organizacija kao „tip nasilja prema starim licima“ — v. M. Ljubičić, *Nasilje djece nad roditeljima*, Beograd, 2020, 45.

⁶ Tako Robert Jerin (*History of victimology*, pre-1940s, Santa Barbara, 2009, 110) navodi da je pre jednog veka (1924) Edwin Sutherland u svom udžbeniku *Kriminalologija* napisao čitav odeljak naslovljen: „Žrtva zločina“ i tu ukazao da se one mogu podeliti u nekoliko kriterijuma; da cena zločina može biti sagledana na individualnom i društvenom nivou; kakve su razmere viktimizacije u SAD i njenu podelu na neposrednu i posrednu. Posebno se interesovao za žrtve ubistva i ukazao na različite stope viktimizacije ovim zločinom zavisno od rase, pola, uzrasta i etničkog porekla.

⁷ Takvu ocenu u jednom radu dao je ne tako davno poznati holandski kriminolog Jan Van Dijk (*Ideological trends within the victims movement — an international perspective*, Milton Keynes, 1988, 122).

⁸ T. Tolbert, *History of victimology*, 1940s, Santa Barbara, 2009, 113.

⁹ Formira se Nacionalni centar (*National Center on Child Abuse and Neglect*) i donose zakoni koji su trebalo da zaštite ovu kategoriju žrtava.

primenom doktrine *parens patriae*¹⁰ bili lišeni većine garancija dostupnih punoletnim učiniocima.¹¹

Šezdesete godine: Ovu deceniju karakteriše u Americi jačanje pokreta za odbranu građanskih prava, za zaštitu prava žena, antiratne demonstracije protiv vojnog angažovanja u Vijetnamu, a na akademskom planu niz knjiga usmerava istraživanja na nekoliko kategorija žrtava. Godine 1962. pedijatrijski radiolog Henry Kempe sa kolegama objavljuje članak Sindrom pretučenog deteta (*Battered-Child Syndrome*), u kome ukazuje na teške povrede koje roditelji nanose svojim potomcima. Uskoro, pojavljuju se i radovi o posledicama fizičkog zlostavljanja žena. Snažan uticaj ostvaruju dve organizacije civilnog društva: Nacionalna organizacija za žene (*National Organization for Women*) koja je lobirala za jednakost prava žena i Nacionalna asocijacija za napredak obojenih ljudi (*National Association for the Advancement of Colored People — NAACP*) koja je odlučujuće uticala da Vrhovni sud SAD 1954. donese presudu koja proglašava segregaciju u obrazovanju za primer neodržive nejednakosti. Godine 1968. osnovana je Administracija pomoć u primeni zakona (*Law Enforcement Assistance Administration — LEAA*). Iako je njen primarni cilj bio da učini delovanje policije efikasnijim, nastojala je da ostvari i balans između poštovanja prava prestupnika i zaštite prava žrtava; više država usvaja programe za kompenzaciju oštećenih.¹²

Sedamdesete godine: Značajan korak u sagledavanju pravih dimenzija viktimizacije bilo je uvođenje Nacionalnih pregleda kriminaliteta (*National Crime Survey — NCS*), koji su u međuvremenu transformisani u Nacionalne preglede žrtava zločina (*National Crime Victimization Survey*). Pojavljuje se nekoliko uticajnih dela o nasilju nad ženama i posebno o žrtvama silovanja i traumama koje one podnose; dokazuju kako to nije delo koje uglavnom vrše psihički poremećena lica, niti je ono prevashodno seksualno motivisano — osnovni cilj je potčinjavanje žrtve nasiljem. Pod uticajem feminističkih udruženja donose se zakoni koji kriminalizuju i silovanje u braku (prvo u Mičigenu 1975), a uvodi se i obavezno pritvaranje kod dela porodičnog nasilja (Oregon, 1977). Kada se radi o najmlađima, 1974. donosi se poseban Zakon o zaštiti i tretmanu zlostavljane dece koji je omogućio uspostavljanje posebnog Nacionalnog centra (*National Center on Child Abuse and Neglect — NCCAN*); on je uticao na širenje definicije dečije seksualne zlopotrebe i počeo da primenjuje niz mera sa ciljem pomoći deci koja odrastaju u porodičnim uslovima opasnim po njih. Najzad, pojavljuju se i udruženja lica koja su viktimizovana ubistvima svojih najbližih.¹³

¹⁰ Polazeći od toga da sudija koji sudi maloletnicima ima ulogu „dobronamernog roditelja“, odluka o sankcionisanju maloletnih prestupnika potpuno je zavisila od neograničene diskrecione ocene sudije koji je „najbolje znao kakvi meru prema njemu treba primeniti“.

¹¹ P. Kratcoski, *History of victimology*, 1950s, Santa Barbara, 2009, 115.

¹² J. Crowley., *History of victimology*, 1960s, Santa Barbara, 2009, 118.

¹³ J. Crowley, *History of victimology*, 1970s, Santa Barbara, 2009a, 122.

Osamdesete godine: Karakteristika ove dekade je jačanje pokreta za zaštitu prava žrtava i pod njihovim uticajem donosi se niz zakona,¹⁴ osnivaju se Udarni odred za žrtve zločina i njima namenjeni fondovi. To je istovremeno i razdoblje u kome je kaznena reakcija, posebno na ulični i kriminalitet nižih društvenih slojeva, pojačana, uz karakterističan rast stope zatvaranja. Viktimološka istraživanja ukazuju da su u javnom diskursu zanemarene posledice kriminaliteta belog okovratnika i dela protiv životne sredine. U svetu se na nivou Ujedinjenih nacija 1985. donosi Deklaracija o osnovnim principima pravde za žrtve dela zloupotrebe moći, a počinje se sa primenom Međunarodnih pregleda žrtava kriminaliteta (*International Crime Victim Surveys*) koji pružaju mogućnost uporednog proučavanja viktimizacije po zemljama i kontinentima.¹⁵

Devedesete godine: Poslednju deceniju prošlog veka karakterisalo je jačanje fondova za pomoć žrtvama, kako na nivou SAD (samo za zaštitu žrtava nasilja nad ženama federalni Zakon iz 1994.¹⁶ predviđeo je da se za šest godina u tu svrhu potroši 1,6 milijardi dolara), tako i država članica. Usvojeno je i mnoštvo propisa o zaštiti prava žrtava i odvojena značajna sredstva za profesionalno osposobljavanje i obrazovanje svih koji dolaze u dodir sa licima viktimizovanim zločinima. Važan deo tog trenda je osnivanje akademskih programa iz viktimologije na mnogim američkim univerzitetima.¹⁷

1.2. Iskustva Velike Britanije

Odnos prema žrtvama krivičnih dela može se ukratko prikazati kroz nekoliko talasa u kojima se nastojalo poboljšati njihov položaj rešenjima usmerenim na pomoć ovim licima, kako neposredno po doživljenoj viktimizaciji, tako i u toku postupka vođenog protiv prestupnika koji ih je ugrozio ili povredio. U prvoj fazi (period 1950–1960) formirane su institucije koje su bile zadužene za kompenzaciju žrtava krivičnih dela (*Criminal Injuries Compensation Authority — CICA*) i ustanovljena šema po kojoj se naknada štete vrši (*Criminal Injuries Compensation Scheme — CICS*).¹⁸ U drugom periodu (1970–1980), zahvaljujući usvajanju metodologije na osnovu koje je od 1981. počelo prikupljanje podataka za Britanske preglede kriminaliteta (*British Crime Survey — BCS*)¹⁹ došlo se do saznanja da je broj izvršenih krivičnih dela daleko veći od registrovanog, što je imalo dalje reperkusije na zakonodavnu aktivnost.²⁰ Istovremeno, fokus

¹⁴ Jedan od njih je Zakon o nestaloj deci (*Missing Children Act*) iz 1982.

¹⁵ E. Devalve, *History of victimology*, 1980s, Santa Barbara, 2009, 124.

¹⁶ *Violence Against Women Act — VAWA*.

¹⁷ B. Muscat, *History of victimology*, 1990s, Santa Barbara, 2009, 127.

¹⁸ Propisi koji su regulisali ovu materiju doneti su 1964.

¹⁹ Kada je kasnije Škotska izašla iz projekta, on je preimenovan u Pregled kriminaliteta u Engleskoj i Velsu (*Crime Survey for England and Wales — CSEW*) — v. Đ. Ignjatović, *Metodologija istraživanja kriminaliteta*, Beograd, 2018a, 126.

²⁰ v. P. Davies, *Criminal (in)justice for victims*, Los Angeles, 2007, 259.

nevladinih organizacija i zakonodavnih zahvata usmeren je na zaštitu žena i dece od viktimizacije krivičnim delima. Treći talas karakteriše institucionalizacija podrške žrtvama kroz pritisak na organe formalne socijalne kontrole da načine otklon od dotad dominantnog postupanja, u kome su u prvom planu interesi sistema krivične pravde; to se pokušalo kroz preduzimanje koraka u pravcu postupanja orijentisanog ka žrtvi (*victim centred*).²¹

Osnovni razlog za takav pritisak nije samo uticaj nevladinih organizacija,²² nego još više, uviđanje da je — i pored svih napora da se žrtve motivišu da prijave dela kojima su viktimizovane — fenomen „gubljenja zločina“²³ ostao dramatično visok (početkom ovog milenijuma od ukupnog broja učinilaca krivičnih dela postupak je okončan tek prema njih 3%). I pored svih napora, žrtve se u Britaniji osećaju zapostavljene i iskorišćene i bez uticaja na postupak koji se vodi prema prestupnicima koji su ih viktimizovali. Kako naglašava Katherine Williams,²⁴ iako su svesni da bi bez podataka koje mogu dobiti samo od žrtava krivični sistem doživeo kolaps, organi formalne socijalne kontrole, pošto od njih dobiju iskaz, ne osećaju čak ni potrebu da ih obaveste u kojoj je fazi proces u stvari koja ih se tiče. Zato žrtve često odnos pravosudnog sistema prema njima doživljavaju kao nefer, stresan, besmislen, postupanje koje zanemaruje njihovih osećanja, prava, potrebe i interese. Čak, kako kaže ova autorka, sekundarna viktimizacija kojoj su izloženi u tom postupku može biti neprijatnija od krivičnog dela kojim su oštećeni.²⁵

Da bi se ovakvo stanje popravilo, preduzet je niz legislativnih zahvata, od kojih je možda najkarakterističniji obaveza policije da posle prijave krivičnog dela od oštećenog uzme *ličnu izjavu žrtve* (e. *Victim Personal Statement*)²⁶ u kojoj se ona izjašnjava o velikom broju pitanja.²⁷ U međuvremenu je i praksa primene Šeme naknade štete žrtvama (*CICS*) omasovljena. Kako navodi Pamela Davies, početkom 2000-ih godišnje je za to apliciralo više od 76.000 žrtava, a iznos isplaćene naknade je bio oko 200 miliona funti.²⁸

²¹ T. Newburn, *Criminology*, Cullompton, 2007, 30.

²² U tom pogledu posebno su se istakle organizacije poput *Victim Support* i *Women's Aid*.

²³ P. Davies (*Criminal (in)justice for victims*, Los Angeles, 2007, 253) koristi izraz „proces krunjenje kriminaliteta“ (*attrition process*).

²⁴ K. Williams, *Criminology*, Oxford, 2004, 88.

²⁵ Sa ovom ocenom slaže se i Andrew Karmen, *op. cit.*, 146.

²⁶ Ova Izjava uvedena je u pravni sistem 2001.

²⁷ Ona idu od toga da li želi da redovno bude obaveštavana o toku postupka protiv učinioca; da li kao svedok želi neki oblik posebne zaštite; da li se oseća ugroženo — povredljivo (ranjivo, vulnerabilno) zbog pravosudnog postupka koji sledi; da li se plaši mogućnosti da učinilac bude pušten da se brani sa slobode; kakvu povredu / štetu (fizičku, emocionalnu i psihičku i materijalnu) je pretrpela zbog viktimizacije; — do ukazivanja kako se zbog toga njen život promenio, odn. da li je zločin u njenom slučaju izazvao medicinske i socijalne probleme.

²⁸ Istina, dodeljivanje tih sredstava je podložno diskrecionoj oceni, pa se ne odobravaju žrtvama lakših krivičnih dela i u situacijama u kojima se oceni da ih

2. Izazovi viktimologije u ovom veku

2.1. Pogled na stanje u kome se nalaze viktimološka proučavanja danas

U izvanrednoj analizi evolucije istraživanja o viktimizaciji, Fattah²⁹ konstatuje da su ona prošla kroz period ideološke transformacije čiji plod je to da danas imamo dve grupe aktera: a) u prvoj se nalaze naučnici i istraživači koji se drže originalne koncepcije po kojoj se treba usredsrediti na žrtve kriminaliteta; b) drugu grupu čine feministkinje, terapeuti, socijalni radnici i politički aktivisti; oni sebe vide kao misionare koji delaju u korist žrtava; traže „pravdu za žrtve“ i govore „različitim jezicima“ — u skladu sa svojim opredeljenjima i profesionalnim usmerenjima, vrlo udaljenim od kriminologije.

Između ove dve kategorije aktera postoje konceptualne razlike i ogledaju se u mnogim bitnim pitanjima koja se odnose ne samo na viđenje koji su prioriteta istraživanja, nego i na koji način preduprediti viktimizaciju i kako reagovati prema prestupnicima; u čemu se pre svega mora sastojati pomoć žrtvama; da li postoji hijerarhija žrtava i da li reagovanje na viktimizaciju zavisi i od predrasuda.

U daljem izlaganju biće učinjen pokušaj da se na ova pitanja baci malo više svetla.

2.2. Teme koje su već decenijama u fokusu

Kao što smo u dosadašnjem izlaganju već pomenuli, neke teme su u anglosaksonskoj viktimološkoj (a time i u svetskoj, pa i ovdašnjoj) literaturi detaljnije proučene. To se na prvi pogled vidi po tome što im je posvećen ogroman broj radova. Zato se može činiti da je o tim oblicima viktimizacije sve rečeno i da nema nijednog pitanja koje bi moglo biti razmatrano (kasnije ćemo videti da li je baš tako?); u pitanju su: 1. Nasilje u porodici; 2. Seksualno nasilje; 3. Trgovina ljudima; 4. Proganjanje;³⁰ i 5. Ulični kriminalitet.

2.3. O čemu se manje piše?

1. Stara lica kao žrtve; 2. Posebne kategorije mladih; 3. Siromaštvo i beskućništvo i viktimizacija;³¹ 4. Žrtve zločina mržnje; 5. Žrtve

---

„oštećeni ne zaslužuje“ (npr. izazvao je delo ili se nije ponašao na „očekivani način“).

²⁹ E. Fattah, *Evolution...*, *op. cit.*, 53.

³⁰ Kako navodi Karmen (*Crime victims...*, *op. cit.*, 273), radi se o novom imenu za staru pojavu kojoj je korišćenje internet komunikacije dalo zamah.

³¹ Hazel Croal (*Victims of white-collar and corporate crime*, London, 2007, 64) kao kategorije lica koja su najviše isključena iz društva nabroja one koji nemaju stalnu adresu, kojima je uskraćena državna pomoć i nemaju status građana. Tu spadaju mladi beskućnici kojima nedostaje socijalni kapital, zbog čega im nisu dostupna sredstva i servisi pomoći i zaštite i vrlo često su žrtve zločina nasilničke i imovinske prirode.

rasnog profilisanja i etničke pripadnosti;³² 6. Migranti kao žrtve;³³ 7. Žrtve političkog statusa i identiteta; 8. Žrtve terorizma; 9. Viktimizacija na radnom mestu i školi; 10. Viktimizacija u kiber prostoru; 11. Turisti kao žrtve;³⁴ 12. Žrtve sistema krivičnog pravosuđa; 13. Viktimizacija lica sa posebnim potrebama³⁵

2.4. Teme o kojima se uglavnom ne piše

1. Žrtve kriminaliteta korporacija; 2. Žrtve kriminaliteta moćnih i zločina države; 3. Da li smo svi žrtve medija?

2.5. Šta još / Koje kategorije žrtava treba proučiti?

Andrew Karmen³⁶ smatra da, uz navedene, treba proučiti i sledeće kategorije viktimizovanih lica:

- ona koja su žrtve dela lica koja ne podležu krivičnoj odgovornosti;
- dostavljači hrane;
- samarićani;
- nevini prolaznici viktimizovani samo zato što su se našli na tom mestu u datom trenutku;
- osumnjičeni brutalno pretučeni od policajaca;
- očajni rođaci nestalog lica;
- nastavnici napadnuti zbog poziva koji obavljaju;³⁷

³² Peter Francis (*'Race', ethnicity, victims and crime*, Los Angeles, 2007, 110) ove dve kategorije žrtava označava skraćenicom *BME* (*Black & minority ethnic*) i smatra da su najčešće žrtve dela koja spadaju u „violentni rasizam“ (e. *violent racism*). Takođe, karakteristično je da su lica koja pripadaju ovoj grupi češće bila žrtve višestruke i ponovljene viktimizacije. Ovakve situacije treba razlikovati od institucionalnog rasizma — namernog ili nenamernog postupanja organa krivičnog pravosuđa koji sistematski diskriminišu određene društvene grupe po osnovu rasne ili etničke pripadnosti — v. E. McLaughlin, *Institutional racism*, London, 2001a, 151.

³³ Ovu kategoriju, Jo Goodey (*Victims and Victimology — Research, Policy and Practice*, Harlow, 2005, 230), zajedno sa žrtvama koje pripadaju etničkim manjinama svrstava u „zaboravljene žrtve“ zbog toga što ih dobar deo javnosti doživljava kao „spoljnu pretnju“.

³⁴ Rob Mawby, Elaine Barclay, Carol Jones (*Tourism and victimization*, Boca Raton, 2010, 328 *et seq.*) tvrde da je, bez obzira na ozbiljne razmere, ovaj tip viktimizacije izazvao malo pažnje kod naučnika. Autori su sve turiste razvrstali u četiri kategorije: a) tinejdžeri i dvadesetogodišnjaci; b) turisti sa putnim rančevima; c) hotelski gosti; i d) kamperi. Za svaku od njih karakteristični su određeni oblici viktimizacije — npr. lica pod a) su najčešće žrtve seksualnih napada, dok su turisti pod c) uglavnom žrtve potkradanja.

³⁵ Leah Daigle (*op. cit.*, 342) kao takve navodi lica sa duševnim smetnjama i zatorenike. Brian Payne, Randy Gainey (*Elder abuse in Alzheimer's / dementia case — an application of routine activities theory*, Durham, 2007, 115 *et seq.*) proučavali su viktimizaciju demencijom zahvaćenih lica i zaključili: zbog njihove bespomoćnosti neophodno je čim se primete znaci takvog stanja, odmah angažovati ljude zaštitnike kojima se može verovati.

³⁶ A. Karmen, *Crime victims...*, *op. cit.*, 34 *et seq.*

³⁷ Richard Lusignan, Jacques Marleau (*Occupational victimization*, Boca Ration, 2010, 303 *et seq.*) kod nastavnika govore o sledećim oblicima viktimizacije kao

- studenti seksualno i na druge načine zlostavljani od profesora;
- srednjoškolci i studenti viktimizovani od svojih kolega;³⁸
- mlade siromašne žene prinuđene na prostituciju;
- belo roblje;
- žrtve špijuniranja (narušavanja privatnosti);
- žene vozači seksualno zlostavljane od policajaca;
- žene zatvorenice seksualno zlostavljane od stražara;
- deca fizički i seksualno zlostavljana od vaspitača;
- žrtve prevarnih šema štednje;
- ucenjeni koji zločin ne prijavljuju zbog straha od otkrivanja tajni;
- korisnici „vrućih telefonskih linija“.

Ovom spisku mogle bi se dodati još neke žrtve. Tako Kim i Steve Egger pišu o žrtvama serijskih ubica;³⁹ Lorraine Wolhuter, Neil Olley i David Denham o žrtvama u ruralnim sredinama i viktimizaciji zločinima motivisanim religioznim osećanjima;⁴⁰ Nicolle Parsons-Polland o bežanju od škole i viktimizaciji;⁴¹ Cheryl Regehr i Albert Roberts izlažu o kriminalitetu koji se vrši na internetu (e. *cybercrime*);⁴² Goodey skreće pažnju na viktimizaciju „delima bez žrtve“ (e. *victimless crime*) gde ubraja dve vrste delikata u vezi sa novcem: njegovo pranje i ilegalno prebacivanje iz zemlje, kao i korupciju.⁴³

---

najčešćim: razbojništvo, nanošenje telesnih povreda, provalna krađa, prevara i krađa automobila.

³⁸ Da studentski kampusi u SAD nisu nikakve „kule od slonovače“ dokazuju Bonnie Fisher, Joh Sloan, Francis Cullen, Chunmeng Lu (*Crime in the ivory tower*, Prospect Heights, 2002, 134) koji su utvrdili da je tokom samo dve školske godine 37% studenata koji su činili uzorak bili viktimizovani — muškarci uglavnom delima protiv imovine, dok je devojke najčešće bile žrtve silovanja i seksualnog napada.

³⁹ K & S. Egger (*Victims of serial killers — the „less-dead“*, Upper Saddle River, 2000, 9 *et seq.*) ukazuju da i kod ovog oblika postoje žrtve čijoj viktimizaciji ni organi reda ni javnost ne pridaju poseban značaj. Misli se na prostitutke („same su izabrale kojim poslom će se baviti“), pacijenti u bolnicama (čija bespomoćnost kao da podstiče ubilački nagon učinioca), čak i deca iz sirotinjskih naselja u kojima u brojnim porodicama žive pripadnici manjinskih grupa i gde su mladi od najranijeg doba prinuđena da se bore za opstanak (kao da „i nije ni tako velika šteta što ih više nema“).

⁴⁰ L Wolhuter, N. Olley, D. Denham, *Victimology — Victimization and Victim's Rights*, London, 2009: 83 *et seq.*

⁴¹ N. Parsons-Polland, *Truancy and victimization — is there connection?* Durham, 2007, 277 *et seq.* Veliki broj istraživanja pokazuje da su ove dve pojave u korelaciji i da su đaci koji neopravdano odsustvuju iz škole često izvršioци različitih krivičnih dela. Zbog toga je, na primer u Kaliforniji osmišljen program namenjen smanjenju broja đaka koji beži od škole i pokazalo se da je zbog njegove uspešnosti opao broj provalnih krađa za 32%, krađa iz motornog vozila za 64%, a razbojništva za 36% (*ibid.*, p. 276). Ti podaci ukazuju da je zaposleni u školskom sistemu moraju učiniti mnogo više na otklanjanju činilaca koji dovode do izbegavanja pohađanja nastave (atmosfera u školi, kao i faktori vezani za porodicu i lokalnu sredinu).

⁴² C. Regehr, A. Roberts, *Victims of cybercrime*, Sudbury, 2010, 365 *et seq.* U takva dela svrstavaju: hakiranje; kiber terorizam; kiber maltretiranje vršnjaka (e. *cyberbullying*); seksualna zloupotreba dece na Internetu; kiber proganjanje; pre-
 vare na internetu; i krađa identiteta.

⁴³ J. Goodey, *op. cit.*, 240 *et seq.*

2.6. Dokle možemo ići u širenju pojma viktimizacija?

Već ovaj orijentacioni spisak pitanja kojima kriminolozi i viktimo-
lozi u naše vreme posvećuju pažnju ili bi to trebalo da čine, ukazu-
je na nesumnjiv zaključak: izgleda da ne postoji niti jedna uzrasna,
polna, statusna, profesionalna, klasna ili rasna grupa za koju se mo-
že reći da su njeni pripadnici zaštićeni od mogućnosti da postanu žr-
tve u krivičnom pravu sankcionisanih dela. Žrtve su i mladi i stari i
lica u srednjim godinama, i muškarci i žene, i pripadnici seksualnih
manjina, bolesni, narkomani, ljudi suočeni sa mehanizmom krivič-
ne pravde, ali i zaposleni u organima formalne socijalne kontrole; to
su u vozači i pešaci, i lica u radnom (školskom) okruženju i turisti
na odmoru, zaposleni u biznis sektoru, ali i građani koje viktimizuju
privredne korporacije; lica koja koriste informacione tehnologije,
ali i oni koji to ne čine a ipak su njihova prava na privatnost ugrože-
na postavljanjem video nadzora na javnim mestima pod izgovorom
da se time podiže bezbednost zajednice⁴⁴...

S tim u vezi, može se postaviti pitanje: da li je, kada je situacija
već takva, potrebno dodatno širiti pojam viktimizacije i na ljudske
delatnosti (i propuštanja)⁴⁵ koje bez sumnje ugrožavaju ljude iako se
ne mogu podvesti pod pojam kriminaliteta, onako kako ga shvata
većina evropskih kriminologa (dela kojim se krše norme krivičnog
prava)? Na ovo pitanje nije lako dati odgovor, naročito ako se radi o
ozbiljnim i masovnim kršenjima osnovnih prava čoveka, za koja ni
po normama nacionalnog ni međunarodnog prava nije moguće us-
postaviti krivičnu odgovornost za učinioce. Navedimo primer civil-
nih žrtava u stranim vojnim intervencijama, od kojih su neke pokri-
vene odlukama Saveta bezbednosti ili pozivom nadležnih lokalnih

⁴⁴ U jednoj bivšoj jugoslovenskoj republici Ustavni sud je presudio da je postav-
ljanje ovakvog sistema nadzora neustavno, jer predstavlja ugrožavanje privatno-
sti stanovnika, a pozvao se i na istraživanja koja pokazuju da i gradovi koji su
— kao London — skoro svaki kutak javnih površina pokrili zatvorenim tele-
vizijskim sistemom (CCTV) nisu zbog toga postali bezbedniji. Zato je Slove-
nija svoje kamere i ostalu opremu prodala drugim nekadašnjim bratskim repu-
blikama. Što se Srbije tiče, postavljanje ovakve opreme nikada u javnosti nije
dovedeno u pitanje. Čini se da je na ovim prostorima osnovni problem u tome
što je u bitnim situacijama kada je ovaj vid nadzora trebalo da pomogne utvr-
đivanju šta se desilo i ko je za to odgovoran — sistem više puta otkazao.

⁴⁵ Čini se da treba izraziti rezervu prema širenju predmeta viktimologije tvrd-
njom da ona proučava sve ljude koji stradaju (takvo gledište zastupa u novijim
radovima Vesna Nikolić (*Od žrtve do pobednika — viktimologija kao teorija,
praksa i aktivizam*, Beograd, 2019, 44 et seq.). Time se predmet ove nauke ši-
ri i na ljude koji stradaju npr. od elementarnih nepogoda (kakve su zemljotre-
si ili vulkanske erupcije), a obrazloženje da i u tim slučajevima postoji potreba
da se ljudima pomogne i da u tome organi zaduženi za pomoć žrtvama zloči-
na imaju značajnu ulogu ne deluje kao pravi argument, jer se u situacijama ele-
mentarnih katastrofa sve državne službe i društveni akteri mobilisu na sanira-
nju nastalih posledica.

vlasti, dok druge nisu.⁴⁶ Bez obzira na ogromne ljudske žrtve među civilnim stanovništvom i tragične posledice po status nedužnih stanovnika, niko za ta dela nije sankcionisan.⁴⁷

Ili uzmimo primer aktuelne pandemije zbog kovida 19. Pre svega, ako je osnovana više puta ponavljana tvrdnja da je ovaj virus stvoren u istraživačkim laboratorijama i da je slučajno ili namerno „stavljen u promet“, imamo posla, po posledicama koje su do sada utvrđene, sa jednim od najmasovnijih stradanja ljudi posle Drugog svetsko rata. Da apsurd bude veći, kako je već pisano u literaturi na ovim prostorima, čak i da je virus namerno prenet na ljude, oni koji su to učinili ne bi mogli da odgovaraju jer u međunarodnom krivičnom pravu takvo delo ne postoji.⁴⁸ Kada smo već kod pandemije i mera koje su u pokušaju njenog obuzdavanja preduzete, takođe se može postaviti pitanje viktimizacije određenih kategorija lica. Posle tvrdnji da su neke od uzrasnih grupa najugroženiji od pošasti koja je zavládala, velikom delu stanovništva je faktički ukinuto jedno od osnovnih prava — na slobodu kretanja. Time su oni, bez ikakve krivice, upodobljeni sa prestupnicima koji su osuđeni na kaznu kućnog zatvora. Ako argument da je to učinjeno „za njihovo dobro“ bude prihvaćen kao opravdanje, po toj logici bi roditelji uplašeni od mogućnosti da im maloletna deca u kasnim noćnim satima stradaju (u nekom od noćnih klubova, u tučama zakazanim na društvenim mrežama, u automobilu kojim upravlja njihov alkoholisani vršnjak...), u sklopu vršenja svog roditeljskog prava, mogli da ih zaključaju u stanu i ne bi odgovarali za krivično delo protivpravno lišenje slobode.

Možemo navoditi i brojne druge primere u kojima su na neki način ugroženi pojedinci ili čitave društvene grupe, iako ne spadaju u viktimizaciju u užem smislu reči. Oni se kreću u razmerama koje idu od lokalnog do planetarnog nivoa. Kao prvi bi se mogli navesti aktivnosti odobrene od lokalne (opštinske, gradske) vlasti kojima se povređuju brojna prava građana. Drugi primer, koji je na mezo nivou, je izgradnja takozvanih mini elektrana, koje se takođe podižu uz

⁴⁶ Čak ni tada učiniocice nije moguće izvesti pred lice pravde, za šta je možda najbolji primer rat / napad / agresija / vojna intervencija (kako je već ko naziva) NATO alijanse protiv Savezne Republike Jugoslavije 1999. godine — v. Ignjatović Đ., Comprehension of war crimes against civilian population by the Tribunal in the Hague, *International Journal for the Semiotics of Law*, 2002/1, 53 et seq.

⁴⁷ Kako Vasja Badalić piše u knjizi *Rat protiv civilnog stanovništva — žrtve „rata protiv terorizma“ u Avganistanu i Pakistanu*, u prvoj navedenoj državi 2001-2018. poginulo je 38.400 civila, dok je u Pakistanu njihov broj u istom periodu bio oko 23.300. Ako se tome doda da su zbog ratnih dejstava desetine hiljada civila bile prinuđene da napuste domove i pobegnu iz zemlje, jasno je kakve su posledice ovakvih intervencija — v. V. Badalić, *War Against Civilians — Victims of the „War on Terror“ in Afghanistan and Pakistan*, Cham, 2019, 3.

⁴⁸ V. Bajović, *Odgovornost za upotrebu hemijskog i biološkog oružja pred Međunarodnim krivičnim sudom*, Beograd, 2020, 275.

dozvole nadležnih organa, iako predstavljaju ozbiljnu pretnju za ekosistem.⁴⁹ Najzad, na globalnom planu kao primer masovne viktimizacije može se navesti doskorašnji odustanak najmoćnije države sveta od primene Pariskog sporazuma, kojim se nastoji umanjiti katastrofalni efekat klimatskih promena koje već oseća čitavo čovečanstvo.

Nema sumnje da navedene aktivnosti — bez obzira što ne odgovaraju na početku datoj definiciji viktimizacije — ozbiljno ugrožavaju veliki broj ljudi i da je dobro da se viktimolozi zainteresuju za njih i pokušaju da utiču da se iznađu pravna sredstva kojima bi bila sankcionisana. U tom smislu, delovanje pojedinaca i pokreta koji ne poznaju (ili ne uvažavaju) pravni način razmišljanja (već navedeni subjekti koji su najčešće načelno rukovođeni idejama humanizma) može biti od koristi, ali moramo biti vrlo kritični prema njihovim predlozima i uzdržati se od nepromišljenih zahvata u oblasti prava.

Kao možda najbolji primer takvog delovanja treba navesti slučaj koji u svojoj knjizi *Razumeti viktimologiju* navode Shelly Clevenger, Jordana Navarro, Catherine Marcum i Geoge Higgins. Oni nasilje prema partneru određuju kao ponašanje ili aktivnost preduzetu sa ciljem da naškodi licu sa kojim se učinilac nalazi (ili je bio) u intimnim odnosima. Kao vrste takvog ponašanja navode fizičku, seksualnu, psihološku, emocionalnu, finansijsku i reproduktivnu zloupotrebu (e. *reproductive abuse*).⁵⁰ Ova poslednja sastoji se u prinudavanju žene sa kojom se učinilac nalazi u intimnoj vezi da zatrudni, ali i da izvrši pobačaj protiv svoje volje, sabotiranja kontracepcije i još nekih aktivnosti. Kada se radi o sabotiranju kontracepcije, navodi se više mogućih načina da se izričita volja žene da ne želi da zatrudni ne poštuje, a kao najčešća se navodi namerno oštećenje kondoma ili njegovo neopaženo skidanje tokom odnosa. Upravo takva aktivnost bila je, kako navode autor, i predmet krivičnog postupka u Švajcarskoj u kome je žrtva izričito kazala da želi seksualni odnos sa učiniocem isključivo uz sredstva koja će sprečiti začeće. Kako je on tokom odnosa krišom skinuo kondom, zbog čega je oštećena zatrudnela, lokalni

⁴⁹ Ova stvar nije specijalitet samo na ovim prostorima — jedino što ona, kao i većina novotarija, stiže sa nekoliko decenija zakašnjenja. O tome kako su se protiv podizanja po lokalno stanovništvo štetnih elektrana borili u Norveškoj pre pola veka piše u knjizi autobiografskog karaktera Tomas Matisen (*Kadenca — profesionalna autobiografija*, Beograd, 2019, 119 *et seq.*), jedan od vodećih kriminologa Starog kontinenta. On ukazuje da u tim situacijama ljudima ne preostaje drugo do da primene nenasilne forme građanske neposlušnosti koje su u primeru o kome govori trajale 1968–1983.

⁵⁰ Autori navode i „zaražavanje seksualno prenosivim bolestima kada se partner ne obavesti o tome da se od njih boluje“. Ovde se vidi kako se u pokušaju da se neki pojam proširi dolazi u konfuziju: prenošenje ovih bolesti uopšte ne mora dovesti do gubljenja reproduktivne sposobnosti, a i zanemaruje se da žrtve ovakvog ponašanja mogu biti lica oba pola — za razliku od ostalih nabrojanih kod kojih autori podrazumevaju da je žrtva žena — v. S. Clevenger et al., *Understanding Victimology — An Active-Learning Approach*, New York, 2018, 133–138.

švajcarski sud je januara 2017. godine učinioca osudio za *silovanje* i izrekao mu kaznu zatvora uslovno u trajanju od dvanaest meseci.⁵¹

Ovo je odličan primer kako i sudovi mogu pod uticajem različitih kampanja nevladinih organizacija i humanista doneti apsurdne odluke. Proglasiti navedenu aktivnost silovanjem (koje bez sumnje predstavlja teško krivično delo) i onda izreći uslovnu kaznu zatvora govori o tome da se radi o apsurdu svoje vrste. Drugo, oni koji vrše pritisak da se ovakve stvari podvedu pod pojam „silovanje“ zanemaruju činjenicu da učinilac ovog dela može biti i žena koja partnera dovede u zabludu da se zaštitila od trudnoće, upravo da bi protiv njegove volje zatrudnela.⁵² Oni koji su vršili pritisak da se ovakva rešenja usvoje, zaboravljaju da bi u tom slučaju sud takođe morao takvu ženu proglasiti za silovatelja i osuditi je (makar i uslovno) na kaznu zatvora.⁵³

Još jednom se pokazalo da treba uvek dobro promisliti da li su pravni mehanizmi, naročito oni iz oblasti krivičnog prava, pogodno sredstvo za regulisanje osetljivih međuljudskih odnosa lične i intimne prirode. I drugo, da preširoka i laička upotreba određenih pojmova⁵⁴ vodi njihovom relativizovanju i banalizaciji.⁵⁵

2.7. Kojim putem ići dalje? Neki konkretni oblici viktimizacije koje treba fokusirati

U izlaganju koje sledi biće ukratko ukazano na neke od oblika viktimizacije koji zaslužuju posebnu pažnju u ovom vremenu. Naravno, imajući u vidu očekivani obim rada, oni neće biti detaljnije razmatrani.

2.7.1. Nasilje u porodici

Pre svega, dosadašnja istraživanja bavila su se — kada se radi o nasilju između partnera — skoro isključivo ženama kao žrtvama nasilja. U kampanjama koje se tim povodom vode, najčešće u štampi, često se vrši manipulacija podacima zarad dramatizacije stanja. Jedan od vidova takvog postupanja je manipulisanje vremenskom dimenzijom. Ono što se u kriminologiji i praksi rada pravosudnih organa izražava na godišnjem nivou, izaziva sasvim drugačiji utisak kada se

⁵¹ *Ibid.*, 139.

⁵² Motiv može biti i želja da se dugotrajno materijalno obezbedi visokim iznosom alimentacije koju bi dobro situiran budući otac bio prinuđen da plaća.

⁵³ A tako rođeno dete ostaviti bez očeve alimentacije jer je začeto krivičnim delom!

⁵⁴ Ovdje je to urađeno sa silovanjem, a takva neosnovana primena termina može se zapaziti i u drugim slučajevima. Tako se pojam „genocid“ počeo u javnom životu koristiti i za situacije koje sa ovim najtežim zločinom nemaju nikakve veze; pa se moglo čuti da se zbog smanjenja penzija „nad licima u mirovini vrši genocid“ i slično.

⁵⁵ A možda se to i želi. Jer kada se na primer genocidom označe stvari koje se pod taj pojam uopšte ne mogu podvesti, onda ni Holokaust ili sistematsko zatiranje starosedelaca i domorodaca u Novom svetu ne deluje tako zastrašujuće.

izrazi u dužem vremenskom periodu.⁵⁶ Ne sporeći da među žrtvama nasilja između partnera dominiraju žene, nije jasno zašto se takva slika generalizuje i zanemaruju žrtve muškarci.⁵⁷

To navodi neke autore da postave pitanje *rodne simetrije / asimetrije* u nasilju između partnera u heteroseksualnim odnosima. Michael Johnson smatra da je jedan od uzroka brojnih sporova među istraživačima to što se zaključci izvode bez uzimanja u obzir da nasilje među partnerima ima nekoliko pojavnih oblika. Kada je u toku istraživanja napravljena takva distinkcija, došlo se do sledećih podataka o odnosu muškarci: žene — a) terorisanje partnera = 97: 3; b) nasilni otpor = 4: 96; v) situaciono nasilje = 56: 44; i g) uzajamno nasilje u cilju kontrole = 50: 50.⁵⁸ Čini se da ovakav način razmišljanja ima mnogo više osnova od olakih generalizacija.

Slična je situacija i kada se radi o međugeneracijskom nasilju u porodici. Na osnovu najvećeg broja do sada izvršenih istraživanja, stiče se utisak da se kao žrtve mogu pojaviti isključivo deca, kao da potomci ne mogu svoje pretke dovesti u položaj žrtve. Proučavanja kriminaliteta kod kojih su žrtve roditelji su izuzetno retka i kao da naučnici svesno zanemaruju ovaj vid viktimizacije.

Radi se o fenomenu koji je u literaturi poznat kao „sindrom prebijenog roditelja“. Iako se mogu naći autori koji tvrde da je u pitanju minorna pojava koja ne zavređuje posebnu pažnju, s pravom se ukazuje da se radi o pojavi koja i u svetu i u Srbiji⁵⁹ pokazuje zabrinjavajuće razmere i da je tamna brojka izuzetno visoka.⁶⁰

2.7.2. Stara lica kao žrtve

Na početku treba reći da ne postoji saglasnost o tome kada se za neko lice može reći da spada u ovu kategoriju. Po jednim, to su oni sa 50 godina, po Ujedinjenim nacijama 60, a ima i gledišta po kojima se starim mogu nazvati tek lica preko 70 godina. Zato je, kako navode Azrini Wahidin i Jason Powell, možda bolje starost odrediti uzimajući u obzir četiri dimenzije: biološku, psihološku, prostornu i socijalnu.⁶¹ Ono što je ovde od najvećeg značaja, je da su stara lica

⁵⁶ Tipična takva manipulacija je kada se u saopštenjima nevladinih organizacija i u novinskim tekstovima ističe da je „u periodu“ (pa se navede razdoblje od pet ili deset godina) „bilo toliko i toliko slučajeva viktimizacije“.

⁵⁷ U nekim zemljama obrazac koji u vezi sa ovim oblikom nasilja u porodici popunjavaju pripadnici organa formalne socijalne kontrole ne postoji mogućnost da se kao oštećeni upiše lice muškog pola!?!

⁵⁸ M. Johnson, *Conflict and control — gender symmetry and asymmetry in domestic violence*, Los Angeles, 2012, 251 *et seq.*

⁵⁹ v. M Ljubičić, *Nasilje mladih nad roditeljima u Beogradu — analiza dokumentacione građe*, CRIMEN, 2019/1, 27.

⁶⁰ Za neka od ovih dela javnost sazna najčešće kada potomci liše života svoje roditelje. Ann Burgess i Paul Clements (*Child and adolescent victimization*, Sudbury, 2010, 155) pišu o slučaju ubistva 48-godišnje majke (e. *matricide*) koje je izvršio 16-godišnjak i ukazuju kako je pokušao da prikrije zločin.

⁶¹ A. Wahidin, J. Powel, *Old age, victims and crime*, Los Angeles, 2007, 236.

dugo bila zanemarena kao žrtve. Kako navodi Henna Bows, smatralo se da njihove godine i status igraju ulogu protektivnog faktora (koji odvraća potencijalne prestupnike).⁶² Međutim, promena starosne strukture u većini razvijenih država i prva detaljna istraživanja razmera ove pojave pokazala su da je takvo gledište neosnovano, pa se u mnogim zemljama procenat utvrđene viktimizacije starih poklapa ili čak prevazilazi njihovo učešće u strukturi stanovništva.⁶³ Naravno, taj odnos nije isti kod svih dela: ako se ima u vidu mesto gde se viktimizacija odigrala, stara lica su ređe žrtve raznih oblika uličnog kriminaliteta, za razliku od dela koja su izvršena u stanu ili u ustanovama gde su smeštena radi nege ili lečenja. Oni svakako spadaju u kategoriju povredljivih lica i karakteriše ih izražen strah od viktimizacije, ali i poverenje u pravosudne organe.⁶⁴

U literaturi se skreće pažnja da su stara lica žrtve svih oblika viktimizacije kao i mlađe osobe, čak i seksualnih krivičnih dela. Bows navodi kako se u nauci dugo smatralo da su oblici nasilničkog kriminaliteta kojim su viktimizovane žene u trećem dobu sasvim različiti od onih koje doživljavaju ženska lica u uzrastu 16–40 godina. Dosadašnja istraživanja i uporedni podaci govore sasvim suprotno — ti oblici se podudaraju kako kada se radi o delima koja su se odigrala u njihovom domu, tako i u institucijama u kojima su se našle. Bilo da se radi o fizičkoj, emocionalnoj, finansijskoj, čak i seksualnoj zloupotrebi. Kako se o seksualnoj viktimizaciji govori u sledećoj celini, ovde treba samo pomenuti da žene starije od 60 godina često ne prijavljuju ovaj oblik viktimizacije jer su svesne predrasuda o svojoj polnosti (seksizam) i starosti (eidžizam).⁶⁵

2.7.3. *Seksualno nasilje*

O seksualnom kriminalitetu na štetu žena postoji veliki broj radova u kojima je detaljno objašnjeno kakve su posledice takvih dela na žrtvu, koje zablude i predubeđenja postoje ne samo kod građana, nego i kod odgovornih u pravosudnim organima i čitav niz drugih pitanja. I ovde, međutim, postoje kategorije žrtava koje su potpuno ili delimično zapostavljene. U pitanju su muškarci — žrtve silovanja i žene silovane u posebnim okolnostima, klijenti žrtve seksualne zloupotrebe i niz drugih...

Tek u poslednje vreme istraživači su počeli da se bave muškarcima koji su žrtve seksualnog nasilja. Dugo je, kako ističe Sandra Walklate, ova pojava bila zanemarena od istraživača, pre svega zbog stereotipa da muškarac ne može biti žrtva ovakvih dela; zbog toga nije bilo moguće ni utvrditi koje sve posledice na žrtvu ostavlja ovakva

⁶² H. Bows, *Violence Against Older Women, Vol I — Nature and Extent*, Durham, 2019, 183.

⁶³ L. Wolhuter et al., *Victimology — Victimization and Victim's Rights*, London, 2009, 114.

⁶⁴ A. Wahidin, J. Powell, *op. cit.*, 241.

⁶⁵ H. Bows, *op. cit.*, 182–183.

viktimizacija.⁶⁶ U međuvremenu prikupljeni podaci pokazuju da oni čine skoro desetinu svih žrtava seksualne agresije i da u posebno ugrožene kategorije spadaju pre svega lica ometena u razvoju, mladi, beskućnici i pripadnici raznih devijantnih grupa.⁶⁷

Kada se radi o silovanim ženama, u literaturi se skreće pažnja na jedan zanemaren vid: dela kod kojih učinilac i žrtva ne samo da se poznaju,⁶⁸ nego i izlaze zajedno jer su zainteresovani za uspostavljanje emotivne veze (ili se u njoj nalaze). Ako se tokom takvog „randevua“ dogodi silovanje (–e. *date rape*), ono se zaista razlikuje od tradicionalnog tipa koje se u javnosti obično prikazuje kao akt koji vrši neznanac sa patološkom strukturom ličnosti; međutim, nesporno je da se takođe radi o ovom krivičnom delu. Michael Shiverly⁶⁹ ukazuje da su posledice po žrtvu u osnovi identične i na osnovu istraživanja koje je izvršio tvrdi da se kao najznačajniji faktor rizika pojavljuje konzumiranje alkohola od strane učinioca i žrtve, nedovoljno odlučan otpor žrtve i činjenica da se nalaze u njegovom prostorijama, dok prethodni pristanak na predigru nema nikakav uticaj. Sa druge strane, mogućnost da će se delom žrtvi naneti i teže povrede je bitan činilac odvratanja.⁷⁰ Biće potrebno mnogo napora da se, čak i kod mladih, otkloni jedna od zabluda u vezi sa ovakvim ponašanjima.⁷¹

Poslednjih decenija pažnju istraživača privukli su slučajevi seksualne zloupotrebe koje vrše lica u obavljanju svoje profesije⁷² (e. *professional sexual misconduct*), a kao žrtve se pojavljuju pacijenti, klijenti i sva druga lica koja od njih zavise. Dela se, dakle, vrše zloupotrebom

⁶⁶ S. Walklate, *Men, victims and crime*, Los Angeles, 2007, 157.

⁶⁷ B. Simeunović, *Seksualna viktimizacija osoba muškog pola*, 2020, 219.

⁶⁸ U tom slučaju bi se radilo o „silovanju poznanice“ (e. *acquittance rape*) koje, kako ističu Harvey Wallace i Cliff Robertson (*Victimology — Legal, Psychological and Social Perspectives*, Boston, 2011, 94–108), treba razlikovati od silovanja koje vrši stranac (e. *stranger rape*). Autori navode kao još jedan tip: silovanje u braku (e. *marital rape*). Interesantno je da u ovoj detaljnoj klasifikaciji ne navode viktimizaciju licu sa kojim je silovatelj u bliskoj krvnoj vezi. Ali zato ukazuju da u mnogim državama koje čine SAD optuženom nije dozvoljeno da u odbrani pominje raniji seksualni život žrtve (e. *rape shield laws*).

⁶⁹ M. Shiverly, *Perceived risk of date rape*, Upper Saddle River, 2003, 36–48.

⁷⁰ O povezanosti ovog konzumiranja sa delima u kojima je žrtva — student izložena seksualnom napadu (svi seksualni akti na koje je prinuđena) piše Antonia Abbey (*Alcohol-related sexual assault — a common problem among college students*, Los Angeles, 2012, 217 *et seq.*) i naglašava da je potrebno razviti preventivne programe sa studentima oba pola kako bi se zabrinjavajući broj ovakvih viktimizacija smanjio.

⁷¹ Izlažući o silovanju kao kulturnom konstrukt i predrasudama koje u vezi sa njim postoje (ne samo kod građana, nego i kod predstavnika pravosuđa), Elisabeth Comack (*Women and crime*, Toronto, 2000, 141) navodi da većina mladih u Severnoj Americi smatra da je devojka na koju je mladić potrošio veću sumu novca ili se zabavljaju duže od šest meseci ne može da odbije seksualni odnos.

⁷² Lekara, sveštenika, učitelja ili nastavnika... Jennifer Eastman (*In Harm's way — the client in professional sexual misconduct*, Upper Saddle River, 2000, 55) pominje i političare kao učinioce navodeći poznatu aferu koja se odigrala 1999. u kojoj su akteri bili tadašnji predsednik SAD i stažistkinja u Beloj kući.

moći i poverenja žrtve i teško da bi se mogla opravdati pristankom pasivnog subjekta, čak i kada se radi o punoletnom licu. Ova konstatacija važi naročito za slučajeve seksualnih zloupotreba koje prema svojim pacijentima vrše psihijatri. Iako takva ponašanja Hipokritova zakletva (iz četvrtog veka pre n. e.) zabranjuje, bilo ih je, kako navodi Eastman,⁷³ naročito od kada se pojavila psihoanaliza i sve do 1970-ih i slučaja⁷⁴ koji je pokrenuo lavinu pritužbi, pacijentaa koji su tvrdili da su doživeli isto što i Julie Roy od svog terapeuta, čuvenog psihijatra (Renatus Hartogs); sa druge strane, doktori su se branili tvrdnjama da su u pitanju fabrikovane afere ili su optužbe plod mentalne bolesti i deluzija kod pacijenata. Takva argumentacija nije dolazila u obzir u slučaju kada je student medicine sa Harvarda (Paul Lozano) jedno vreme pomagao u obavljanju nastave svojoj profesorki (Margaret Bean), a zatim postao njen pacijent. Pošto mu je ona kasnije zabranila da joj se prilazi, izvršio je samoubistvo. Zbog toga je njegova porodica optužila profesorku da ga je seksualno iskorišćavala i na kraju navela na suicid.⁷⁵ Najgore od svega je to što istraživanja pokazuju da je broj ovakvih zloupotreba zapanjujuće visok. Prema podacima za SAD, osmina (12%) psihijataru stupa u seksualne odnose sa pacijentima i to je pojava koja se ne sme ignorisati.⁷⁶

U literaturi (Leah Daigle)⁷⁷ se navode i dva posebna oblika seksualne zloupotrebe: „vizuelna“ (distribucija pornografskih vizuelnih sadržaja protivno volji žrtve);⁷⁸ i „verbalna“, koja se svodi na seksualno uznemiravanje rečima.

2.7.4. Žrtve zločina zasnovanih na predrasudama

U ovu grupu kriminalnih viktimizacija mogle bi se smestiti žrtve zločina mržnje i žrtve rasnog profilisanja. Kako je u literaturi više puta konstatovano, zločini mržnje su jedan od najtežih oblika kriminaliteta, a istovremeno i jedan od najsloženijih fenomena za proučavanje.⁷⁹ U radu koji je posvećen pre svega viktimizaciji zločinima mržnje, Jack Devitt i Jennifer Balboni ukazuju na nekoliko

⁷³ *Ibid.*, 56.

⁷⁴ Poznat u anglosaksonskoj literaturi kao *Roy-Hartogs Case*.

⁷⁵ Doktorka je negirala vezu sa studentom i tvrdila da su u pitanju bile njegove seksualne fantazije. Posle nagodbe sa porodicom, ona je nastavila da obavlja svoju praksu, i neki autori (Bera, 1995) su tim povodom konstatovali da mladić nije imao sreće jer je muškarac, a „dečaci su naučeni da oni ne mogu biti žrtve, naročito ne seksualne zloupotrebe“ — v. J. Eastman, *op. cit.*, 67.

⁷⁶ *Ibid.*, 56.

⁷⁷ L. Daigle, *op. cit.*, 98.

⁷⁸ Najčešće se radi o „osvetničkoj pornografiji“ (e. *revenge porn*), kod koje ostavljeni partner na internet stavlja pornografski sadržaj da bi naškodio ugledu žrtve. U literaturi se može naći stav da bi, umesto korišćenja mehanizama krivične pravde, žrtve ovakvih dela trebalo uputiti da se obrate građanskim sudovima radi naknade štete — v. D. Citron, M. Franks, *Criminalizing revenge porn*, *Wake Forest Law Review*, 2/2014.

⁷⁹ v. Đ. Ignjatović, *Zločini mržnje*, *Pravni život*, 9/2005; J. Ćirić, *Knjiga o mržnji*, Beograd, 2020.

karakteristika koje razlikuju dela koja su rezultat rasnih i ostalih predrasuda od onih koja to nisu. Radi se o sledećem: a) odlika žrtava prve grupe delikata je da se pojedinac koji poseduje (ili se smatra da ih ima) specifične crte može unapred smatrati metom napada (međuzamenljivost, *e. interchangeability*); b) ove žrtve su mnogo ozbiljnije izložene sekundarnoj viktimizaciji od drugih, a može se desiti da viktimizacija ovog tipa dovede i do posledica na širem planu;⁸⁰ c) najzad, žrtve ovakvih dela poseduje osobine koje se ne mogu izmeniti, koliko god da su povod za ugrožavanje (Afroamerikanci ne mogu promeniti boju svoje kože kako bi sprečili dalju viktimizaciju).⁸¹ Budući da se navedene konstatacije odnose prevashodno na viktimizaciju zločinima mržnje, pozabavićemo se detaljnije žrtvama drugog oblika delikata zasnovanih na predrasudama.

Mnogi pripadnici manjinskih grupa tvrde da su žrtve rasnog profilisanja od strane policije, što se ogleda u drugačijem postupanju sa njima, zato što se smatraju sklonim kriminalnom ponašanju ili se bez osnova sumnjiče da su učinioci nekog krivičnog dela kada god u prvom trenutku nije jasno ko ga je izvršio.⁸² U SAD su najčešće žrtve rasnog profilisanja Afroamerikanci, ali se pominje da su ovom obliku viktimizacije izloženi i Latinoamerikanci. Da se ne radi samo o pojedinačnim slučajevima, govori podatak koji navode Amy Farrell i Deborah Ramirez — više od polovine (54%) Afroamerikanaca uzrasta 18-34 godine tvrdi da se policija prema njima ponašala nefer. Ovi autori citiraju i reči koje je tadašnji državni tužilac SAD (Jenet Reno) izgovorila 1999. govoreći o posledicama rasnog profilisanja. Ona je tada konstatovala da u situacijama kada građani nemaju poverenje u lokalnog policajca, neće biti voljni da prijave krivično delo niti da se pred sudom pojave kao svedoci. Kada nema poverenja, ljudi sa policijom ne žele da sarađuju. Policajci su pod dodatnom tenzijom, tako da su u takvim situacijama skloniji da primene silu čak i tamo gde to nije neophodno. Tako se rutinska akcija može završiti lišavanjem života.⁸³

Ovim smo se približili sledećem tipu viktimizacije kod koje se krivičnopravni sistem⁸⁴ pojavljuje kao viktimizator.

⁸⁰ I ostala lica koja pripadaju grupi kojoj i primarna žrtva osećaju snažan strah od moguće viktimizacije. Ova dela takođe mogu biti okidač rasnih nemira koji, onda, ugrožavaju sigurnost svih stanovnika.

⁸¹ J. Devitt, J., Balboni, *Hate crime victimization — a comparison of bias and nonbias motivated assaults*, Upper Saddle River, 2000, 191. Autori su izvršili obimno istraživanje o žrtvama ovakvih dela u Bostonu i zaključili: da učinioci deluju u grupi češće no kod drugih dela; žrtve su izabrane zato što pripadaju određenoj grupi; dela se odigravaju u području gde žrtva živi; (i zbog toga) viktimizacija izaziva mnogo snažnije izražen strah od ponovljanja dela; i druge psihičke posledice po žrtvu su daleko teže no kod delikata koji nisu zasnovani na predrasudama.

⁸² Što je još čudnije, kako tvrdi Helen Greene (*Race and Crime*, Los Angeles, 2011, 105), takve predrasude postoje i kod pripadnika privatnog obezbeđenja.

⁸³ A. Farrell, D. Ramirez, *Victims of racial profiling*, Upper Saddle River, 2003, 205 *et seq.*

⁸⁴ Preciznije — lica koja su u njemu angažovana.

2.7.5. *Žrtve krivičnog pravnog sistema*

Delovanje organa krivičnog pravosuđa⁸⁵ takođe može dovesti do viktimizacije brojnih lica. Budući da je o sekundarnoj viktimizaciji žrtava već bilo reči, ovde ćemo se koncentrisati samo na lica koja se pred tim sistemom pojavljuju kao prestupnici — radi se o specifičnoj „viktimizaciji viktimizatora“. Ta lica mogu pred organima formalne socijalne kontrole biti u svojstvu osumnjičenih, optuženih ili osuđenih, a kao viktimizatori se, pomalo paradoksalno, pojavljuju upravo subjekti i organizacije koji su od društva zaduženi za kontrolu kriminaliteta. I to pre svega oni koji deluju na početku i na kraju krivične procedure — policija i zavodske ustanove u kojima se izvršavaju izrečene sankcije.⁸⁶

Kada se govori o policiji, u literaturi⁸⁷ kao oblici viktimizacije lica prema onima koji su izvršili protivpravno delo ili se u tom pogledu postoji sumnja navode se: a) nepotrebno uznemiravanje (zaustavljanje, legitimisanje i pretresanje) građana koje na osnovu nekih karakteristika⁸⁸ smatraju sumnjivim;⁸⁹ b) policijska brutalnost; c) nezakonito lišavanje slobode; d) policijska tortura; e) medijske manipulacije kojima se javno narušava pretpostavka nevinosti ili pravo na privatnost lica; f) pripisivanje licu dela koje nije izvršilo kako bi se u statistikama prikazao veći broj rasvetljenih dela od stvarnog („čišćenje fioka“); i g) takvo regrutovanje lica iz kriminalnog miljea koje ih primorava da postanu saradnici u zamenu za nekažnjavanje za neka od dela koja su izvršili.⁹⁰

Kaznene ustanove se bez preterivanja mogu označiti kao „mesta gde se ljudima namerno nanosi bol“,⁹¹ što je donekle nužno budući da sam pojam „kazna“ podrazumava nanošenje neke vrste patnje prestupniku. To se odnosi i na kaznu lišenja slobode, čija je osnovna karakteristika da lišava zatvorenika jednog od osnovnih ljudskih prava — onog na slobodu kretanja, ali i čitavog niza drugih.⁹² Ova nesporna činjenica podstakla je penologe da posle Drugog svetskog rata preduzmu niz inicijativa kako bi se patnje vezane za izvršenje kazne zatvora svele na neophodan minimum koji je diktiran prirodom

⁸⁵ Odeđićemo ih u širem smislu, tako da obuhvate sve organe formalne socijalne kontrole — od policije, preko tužilaštava i sudova, do kaznenih zavoda.

⁸⁶ To ne znači da tužilaštvo i sud ne mogu licima prema kojima postupaju povrediti neko pravo garantovano domaćim zakonodavstvom ili međunarodnim konvencijama koje obavezuju državu u kojoj se postupak vodi.

⁸⁷ Đ. Ignjatović, *Žrtve krivičnog pravnog sistema*, *Pravni život*, 2011/9.

⁸⁸ Ne mora se raditi samo o rasnoj (o kojoj je već bilo reči), nego i pripadnosti manjinskim etničkim, (pot)kulturnim i sličnim grupama, ali i o načinu odevanja i sličnim karakteristikama.

⁸⁹ Neki autori (L. Wolhuter *et al.*, *op. cit.*, 90) ovakve aktivnosti preduzete u odnosu na pripadnike etničkih manjina podvode pod kriminalitet države.

⁹⁰ Ovde se viktimizuju i žrtve tih dela koje od pravosudnog mehanizma očekuju da prestupnici budu kažnjeni za zlodelo koje su učinili.

⁹¹ N. Christie, *Granice patnje*, Beograd, 2015.

⁹² Radi se o tzv. zavodskim deprivacijama o kojima su još sredinom prošlog veka prvi pisali Clemmer (1940) i Sykes (1958).

te sankcije.⁹³ Međutim, taj cilj je daleko od ostvarenja, pa su lica lišena slobode i u naše vreme viktimizovana tokom izdržavanja kazne na više načina: moguće je najjednostavnije ih sistematizovati na sledeći način: a) stavljanje u uslove protivne standardima predviđenim u domicilnom pravu i međunarodnim konvencijama — pre svega u pogledu zagaranovanog prostora u kome obitavaju,⁹⁴ ali i ishrane, odevanja i drugih; b) uskraćivanju prava na komunikaciju sa spoljnim svetom;⁹⁵ c) zatvorenici su često žrtve nasilnih akata koje prema njima preduzimaju pripadnici zavodskih službi, ali i drugi zatvorenici⁹⁶ — takvih dela je, kako navode istraživači,⁹⁷ mnogo više no što se može videti iz zvaničnih podataka.⁹⁸

Mnogi navode da je veliki broj lica lišenih slobode seksualno viktimizovan. Istraživanja pokazuju kako je procenat zatvorenica koje su bile izložene tom obliku viktimizacije u toku poslednjih godinu dana znatno viši no kod muškaraca u kaznenim ustanovama (4,7%: 3%). Može se zapaziti još jedna razlika: kod zatvorenica seksualno ugrožavanje uglavnom dolazi od njihovih „koleginica“, dok se kod muškaraca kao zlostavljači češće pojavljuju pripadnici zavodskog osoblja.⁹⁹

2.7.6. *Žrtve kriminaliteta korporacija*

Kriminalitet korporacija obično se shvata kao deo kriminaliteta belog okovratnika koji se vrši ne u ličnu, nego u korist firme, kompanije. Postoji više oblika u kojima se javlja, a Hazel Croal ih deli u

⁹³ Takođe, ojačale su ideje o potrebi da se kazna zatvora zameni ili alternira nezavodskim sankcijama kako bi se smanjio broj zatvorenika koji je u mnogim zemljama dramatično porastao, zbog čega T. Mathiesen (*Zatvor na optuženičkoj klupi*, Beograd, 2016, 9) tvrdi da se nalazimo u razdoblju koje naziva „Veliko utamničenje“.

⁹⁴ U pitanju je pre svega prenaseljenost kaznenih ustanova, kao jedan od najozbiljnijih problema penitencijarne prakse u većini država.

⁹⁵ Posebno u tzv. supermaks ustanovama u kojima je režim zasnovan na višegodišnjem (višedecenijskom) boravku u samici u trajanju od 23–24 sata — v. Đ. Ignjatović, Čelijska izolacija zatvorenika kao vid ekstremne marginalizacije, *Sociološki pregled*, 4/2019.

⁹⁶ I ovde su ta lica žrtve krivičnog sistema, jer su penitencijarne ustanove odgovorne za bezbednost svih lica koja se u njima nalaze.

⁹⁷ O zabrinjavajućim razmerama viktimizacije zatvorenika oba pola nasilnim delima u 13 kaznenih ustanova u jednoj od država u SAD pišu Nancy Wolff, Jing Shi i Jane Siegel (*Petterns of victimization among male and female inmates — evidence of an enduring legacy*, Los Angeles, 2012, 388 *et seq.*). Craig Hemmens i James Marquart (*Straight time — inmates' perceptions of violence and victimization in prison*, Upper Saddle River, 2003, 223) tvrde da se zbog toga većina lica lišenih slobode oseća nesigurno i povredljivo u odnosu na mogućnost da budu ugrožena nasilnim delom, zbog čega se kod njih stvara mentalno stanje koje karakteriše stalna pripravnost zbog straha od takvih ataka od kojih je teško zaštititi se.

⁹⁸ Ako ovome samo dodamo da su i pripadnici zavodskog osoblja takođe izloženi riziku da svakodnevno na više načina budu viktimizovani, jasno je zašto se i za kaznu zatvora i za ustanove u kojima se ona izdržava može reći da su višestruko kontroverzni — v. Đ. Ignjatović, Kontroverze kazne zatvora i ustanova za njeno izvršenje, *Sociologija*, 4/2018.

⁹⁹ L. Daigle, *op. cit.*, 192.

sledeće kategorije: a) dela protiv vlade (pre svega, radi se o utaji poreza, čime se ugrožavaju svi građani koji koriste sredstva iz budžeta);¹⁰⁰ b) viktimizovanje organizacija (one su žrtve prevara, štete i krađe koju vrše zaposleni); c) štete nanete investitorima i štedišama; d) viktimizacija potrošača (lažno deklarisanje kvaliteta robe, skrivanje njenih mana, prodaja proizvoda štetnih po kupce);¹⁰¹ e) dela protiv zaposlenih (angažovanje radnika na visoko rizičnim poslovima bez zaštitne opreme, što rezultuje smrtnim ishodom, uskraćivanje zarade i sl.); f) dela protiv svih stanovnika (pre svega ona kojima se ugrožava životna sredina — navodi kao primere prikrivenu emisiju štetnih materija u vazduh, zagađivanje zemlje, vodenih tokova odbacivanjem štetnih materija, zabranjene aktivnosti u uzgoju domaćih životinja i biljaka, u transportu, i izazivanje buke u intenzitetu koji ugrožava zdravlje ljudi.¹⁰² Kao što se vidi, radi se o delima koja izazivaju brojne štetne, ponekada i fatalne posledice, a obično ne budu sankcionisana.

Kao primer takvih aktivnosti može se navesti ekološki incident koji se 1984. odigrao u Bopalu, Indija, u fabrici filijali američke kompanije *Union Carbide*, iz koje je u vazduh iscurilo 40 tona metil izocinata. To je izazvalo trenutnu smrt više od 4.000 ljudi, a u godinama koje su sledile smrt još 16.000 stanovnika tog područja bila je direktna posledica navedene ekološke katastrofe. Dvadeset godina kompanija je na sve načine izbegavala da bar delimično obešteti žrtve.¹⁰³

Tim Boekhout van Solinge ukazuje na katastrofalne posledice uništavanja prirode — pre svega šumskog blaga (deforestacija) u nerazvijenim zemljama, kojim međunarodne korporacije onemogućavaju život ne samo ljudima i fauni koja se u tim područjima nalaze, nego imaju pogubne posledice po klimu na našoj Planeti.¹⁰⁴

Gregg Barak u knjizi karakterističnog naziva¹⁰⁵ nabraja brojne primere nekažnjenih štetnih delovanja velikih korporacija koje uništavaju čovekovu sredinu, ugrožavaju život, zdravlje i bezbednost ljudi, protivzakonito šire uzgoj genetski modifikovanih prehrambenih proizvoda, utiču na klimatske promene, izbegavaju plaćanje poreza, proizvođače stavljaju u nehumane uslove rada i niz drugih neprihvatljivih delikata.

Najzad, David Shichor navodi razloge zašto se viktimolozi nisu više bavili žrtvama kriminaliteta belog okovratnika (i korporacija): a) politički razlozi — državni funkcioneri usmeravaju pažnju istraživača sa ovakvih dela na ulični kriminalitet; b) predstava da su žrtve

¹⁰⁰ Ona u mnogim zemljama ozbiljno ugrožava nacionalnu ekonomiju. Tako ovi autori navode da je samo u periodu 1976-1996. Ujedinjeno Kraljevstvo na taj način oštećeno za oko 2.000 biliona funti, što je suma koja je dovoljna za funkcionisanje Vlade UK za šest godina — v. H. Croal, *op. cit.*, 84.

¹⁰¹ Naročito neispravne hrane.

¹⁰² *Ibid.*, 88.

¹⁰³ Đ. Ignjatović, *Kriminologija*, Beograd, 2021, 225.

¹⁰⁴ T. van Solinge, *Ilegalna eksploatacija prirodnih resursa*, Beograd, 2019, 55 *et seq.*

¹⁰⁵ G. Barak, *Nekontrolisana moć korporacija — zašto su zločini multinacionalnih korporacija rutinizovani i šta sa tim u vezi možemo učiniti*, Beograd, 2, *passim*.

ovakvih dela i same doprinele sopstvenoj viktimizaciji (svojom pohlepom i ponašanjem koje se ne može smatrati za *bona fide*); c) viktimizacija ovim delima obično nije spolja vidljiva; i d) metodološki razlozi — postoji više podataka i razrađene tehnike prikupljanja činjenica o uličnom kriminalitetu, za razliku od kriminaliteta belog okovratnika.¹⁰⁶

2.7.7. Mediji kao viktimizatori (ali i oslonac za jačanje položaja žrtava)

Judith Sgarzi se u tekstu instruktivnog naziva u kome je sadržano i pitanje: „da li je i samo društvo žrtva medija?“¹⁰⁷ bavi ovom temom. Naime, već decenijama vode se sporovi među naučnicima oko pitanja da li medijski sadržaji navode neke kategorije lica (pre svega mlađeg uzrasta) da izvrše neki nasilnički zločin.¹⁰⁸ Čini se da je ovde problem u tome što se u ranijoj literaturi pod uticajem pozitivizma nastojala dokazati uzročna veza ove dve pojave.¹⁰⁹ Umesto toga, dovoljno je konstatovati da medijsko prezentovanje nasilnih sadržaja utiče, uz ostale činioce, na povećanje stope nasilničkog kriminaliteta. To je, naročito kod televizije, logično ako se ima u vidu da ona više nije odraz kulture modernih društava, nego njen stvaralac. Ako je takav negativan uticaj nesporan, treba se zapitati mogu li se mediji koji danas imaju najveći uticaj na mlade¹¹⁰ naterati da postanu društveno odgovorni i da vesti ne vrednuju (e. *news values*) tako da se prioritet daje najnižim porivima čitalaca za senzacionalizmom i dramtizacijom, ekskluzivnošću, vestima o poznatima, seksu i nasilju. Jer, kako ističe ova autorka, svaki društveni subjekt je dužan da pomogne izgradnji društva u kome niko neće pod uticajem masovne kulture biti doveden u situaciju da prihvati nasilje kao način života.¹¹¹

Da u kriminološkim naukama ništa nije potpuno belo odnosno crno, može se videti i po tome što ima autora koji medijima pridaju značaj jednog od činilaca koji je uticao na poboljšanje položaja žrtava u krivičnom postupku i društvu uopšte. Tako Harvey Wallace i

¹⁰⁶ D. Shichor, *Victimology and victims of white-collar crime*, Prospect Heights, 2002, 205.

¹⁰⁷ J. Sgarzi, *Media influence on behavior and violence — is society the victim of the media?*, Upper Saddle River, 2003, 69 et seq.

¹⁰⁸ v. Đ. Ignjatović, M. Ljubičić, *Mediji i kriminalitet — večita kriminološka tema*, Palić, 2018, 59.

¹⁰⁹ U kriminološkim naukama takav način razmišljanja je prevaziđen jer je pozitivistička logika zamenjena probablističkim načinom razmišljanja. Zato je umesto o uzrocima potrebno govoriti o doprinosećim činionicima.

¹¹⁰ J. Sgarzi (*op. cit.*, 85) tvrdi da to mnogo manje važi za štampane medije, čiji uticaj slabi, a njihovo mesto preuzimaju internet i društvene mreže.

¹¹¹ Pošto se većina problema u kapitalističkom društvu svodi na pitanje novca, Cris Greer (*News, media, victims and crime*, Los Angeles, 2007, 26) smatra da kao jedno od delotvornih sredstava koje može urazumiti vlasnike televizijskih programa preporučuje akciju bojkota proizvoda reklamiranih na kanalima koji emituju štetne sadržaje.

Cliff Robertson medije navode na prvom mestu¹¹² kao zaslužne za tu promenu na bolje. Nesporna je činjenica da za većinu građana jedini izvor podataka o kriminalitetu predstavljaju medijski sadržaji koji im, kako kažu ovi autori, „donose slike o kriminalitetu direktno u dom“. Oni mogu javnosti, organima zaduženim za pomoć viktimizovanima, ali i prestupnicima ukazati na stanje u kome se žrtve nalaze i to je važan orijentir servisima kome i koja pomoć je neophodna, a utiče se i na pravnu svest građana i njihovu procenu efekata krivičnog sistema. Sve ovo pod pretpostavkom da se novinari i reporteri drže profesionalnih kodeksa, poput onog koji je 1998. doneo Nacionalni viktimološki centar u Arlingtonu.¹¹³

2.8. Kojim putem ići dalje? Strateška opredeljenja

Pre nego se pozabavimo navedenim pitanjem, potrebno je odgovoriti na jedno drugo od koga zavisi dalji razvoj viktimoloških istraživanja i prakse: *Šta žrtve očekuju od države?* Postavio ga je jedan od najpoznatijih evropskih abolicionista u prošlom veku, Louk Hulsman, i to pre četiri decenije, u čuvenoj knjizi u kojoj dovodi u pitanje logiku po kojoj su kazne najbolje sredstvo za kontrolu kriminaliteta.¹¹⁴ Tu ovaj autor ističe da mediji pomažu da se u javnosti učvrsti stav da žrtve najtežih dela¹¹⁵ (o kojima skoro isključivo pišu), kada ih intervjuišu u trenucima neposredno posle viktimizacije vape za osvetom. Autor na osnovu iskustava iz SAD i Francuske tvrdi da se treba čuvati zaključka da je takva reakcija opšta i trajna.¹¹⁶ I u tome je potpuno u pravu. Pre svega, najveći broj krivičnih dela kojima su žrtve viktimizovane ne spadaju u najteža, a drugo — i kasnija istraživanja su pokazala da su očekivanja žrtava uglavnom daleko od navedene tvrdnje kako je model „osvetničke pravde“ ono što ispunjava njihova očekivanja.

¹¹² H. Wallace, C. Robertson, *Victimology — Legal, Psychological and Social Perspectives*, Boston, 2011, 59. Iza njih pobrojani su: zakonodavne izmene, javni istupi i porast broja fondova za pomoć žrtvama i sredstava kojima oni raspolažu. Čini se da bi se ovakvom rangiranju mogao staviti niz primedaba.

¹¹³ *Ibid.*, 59. Neka od pravila su: nikada ne objaviti ime i adresu žrtve ako se ona sa tim ne slaže; upoznati ih o pravima koja imaju u komunikaciji sa medijima; uvek ih podsetiti na mogućnost da odbiju intervju; upoznati sve koji komuniciraju sa žrtvama koja pitanja im ne smeju postavljati; deci nije mesto u tok šou programima i ne treba ih intervjuisati. Kao što se vidi, ova pravila odnose se samo na klasične medije (štampa, radio i TV), a i autori (*Ibid.*, p. 59-63) jedino o njima i pišu.

¹¹⁴ L. Hulsman, *Izgubljene kazne*, Beograd, 2010, *passim*. Izvorno izdanje knjige *Peines perdues — Le système pénal en question* objavljeno je u Parizu 1982. U literaturi na ovim prostorima najodlučniji kritičar takvog shvatanja koje je dovelo do ranije nezabeđenog ekspanzionizma krivičnog prava i stvaranja tzv. krivičnog prava za neprijatelje je Zoran Stojanović (*Politika suzbijanja kriminaliteta*, Beograd, 2016, 133 *et seq.*).

¹¹⁵ A naročito njihove porodice.

¹¹⁶ *Ibid.*, 72.

Karmen u odgovoru na pitanje šta žrtve žele ističe da se najčešće radi o kombinaciji tri stvari: prva je da predator bude kažnjen; druga — da se prinudi na rehabilitativan tretman, zahvaljujući kome više neće ugroziti bilo koga; i treći je da sud odredi sumu kojom će prestupnik žrtvi nadoknaditi štetu i pretrpljene patnje (restitucija).¹¹⁷

Peter Dunn navodi da od države, a pre svega od njima namenjenih servisa, žrtve očekuju: 1) podatke o tome u kojoj je fazi policijska istraga i sudski postupak koji se protiv prestupnika vodi, kao i informacije o preveniranju novog zločina i merama sigurnosti koje će biti primenjene; 2) praktičnu pomoć (uključujući i kratkoročnu finansijsku podršku, osiguranje ili kompenzaciju); i 3) emocionalnu podršku u stanju u kome se nalaze.¹¹⁸

Ako uzmemo da su ove tvrdnje tačne, jasno je da se položaj žrtava ne može svesti samo na učešće u krivičnom postupku u svojstvu svedoka. Zbog toga se u ovo vreme čine pokušaji da se primene novi mehanizmi tzv. neformalne pravde koji su više okrenuti potrebama viktimizovanih lica. Oni počivaju na idejama o restorativnoj pravdi i mirotvorstvu, kriminološkoj orijentaciji. Poboljšanju položaja žrtava doprineli su angažovanje zajednica u kojima se one nalaze i aktivizam njih samih.

Mehanizmi „neformalne pravde“. Eugene McLaughlin neformalnu pravdu određuje kao mnoštvo inicijativa koje su stvorene da bi se otklonila osnovna ograničenja formalnog krivičnog postupka ili kao zamena za taj sistem.¹¹⁹

Uzori za takvo postupanje nađeni su još 1970-ih godina u društvima koja ne pripadaju zapadnom kapitalističkom modelu. U njima se spor izazvan nepoželjnim ponašanjem pojedinca razrešava primenom sasvim drugih principa: korišćenjem arbitriranja, posredovanja, mirenja, reparacije i restorativnog postupanja, što istovremeno podrazumeva decentralizaciju, delegitimizaciju, deprofesionalizaciju i deregulaciju. Zahvaljujući tim tendencijama javljaju se nastojanja da se položaj žrtava izmeni primenom mehanizama restorativne pravde i filozofije mirotvorstva, koja je antipod tradicionalnoj, ortodoksnoj osvetničkoj pravdi i teži pravdi koja u centar stavlja interese žrtve.¹²⁰

Kada se radi o *restorativnoj pravdi*, jedna od najčešće korišćenih definicija, ona koju daje Tony Marshall: to je proces u kome sve strane učesnici u konkretnom deliktu zajedno odlučuju o tome šta činiti u odnosu na posledice dela i njegove buduće onsekvence.¹²¹ Svaka-ko najveći autoritet u ovoj oblasti, John Braithwaite, daje¹²² mnogo širu odredbu po kojoj restorativna pravda podrazumava i ponovno

¹¹⁷ A. Karmen, *op. cit.*, 2004, 51.

¹¹⁸ P. Dunn, *Matching service delivery to need*, Culloppton, 2007, 261.

¹¹⁹ E. McLaughlin, *Informal justice*, London, 2001, 150.

¹²⁰ Zato on umesto sistem-centričnog, postaje sve više okrenut žrtvi, viktim-centričan (e. *victim-centric*) -v. J. Goodey, *op. cit.*, 2005, 34.

¹²¹ T. Marshall, *Restorative justice — an overview*, London, 1999, 5.

¹²² U skladu sa svojim shvatanjem „republikanske kriminologije“.

uspostavljanje (e. *restoring*): — materijalnog gubitka, — telesnog blagostanja zalečenjem povreda, — osećanja sigurnosti i izgubljene moći, — promišljene demokratije, — harmonije zasnovane na osećanju da je pravda uspostavljena i — društvene podrške.¹²³ U praksi, restorativna pravda se javlja u nekoliko oblika: kao medijacija na relaciji žrtva — prestupnik; intervencije zasnovane na panel sastancima i restorativnim konferencijama.¹²⁴

Mirotvorna orijentacija još je radikalnija u kritici načina na koji društvo reaguje na zločin. Njen najistaknutiji predstavnik, Hal Pepinsky, tvrdi da je brutalna retribucija samo otvaranje novog kruga nasilja.

Što više na nasilje odgovaramo nasiljem, to smo bliže slomu društvenih veza, kao kada su zatvorenici kaznom odvojeni od „sveta na slobodi“ i kada njihove žrtve postaju samo puki instrument u krivičnom gonjenju.

Takođe, on kritikuje modu objavljivanja „rata kriminalitetu“, „drogama“ ... (koja je u poslednjoj četvrtini 20. veka začeta u SAD a zatim se proširila svetom), kao i njenu ideološku usmerenost.¹²⁵ Ništa blaži ovaj autor nije ni u oceni sistema formalne socijalne kontrole koji je politizovan i njegovo delovanje može pospešiti kriminalne aktivnosti ljudi:

„...sada (se) ne libim da označim krivično pravosuđe kao „državni zaštitni reket“. Političari način na koji se predstavljaju statistički podaci o zločinu i kriminalitetu (zajedno sa jezivim pričama koje plasiraju svojim biračima) koriste kako bi opravdali još strožu primenu zakona i time plašili poreske obveznike...“¹²⁶

Zato se ovaj autor zalaže za primenu modela restorativne pravde (kao primer navodi medijaciju između žrtve i učinioaca), jer smatra da je osnovno da ljudi preuzmu odgovornost za svoja dela, što pre svega znači da „prepoznaju kakve su posledice imala po njihove žrtve, kolika šteta im je pričinjena, a zatim da smisle način i učestvuju u naporima da se šteta popravi i nadoknadi.

Aktivizam zajednice i samih žrtava. U mnogim zemljama organizuju se servisi za pomoć žrtvama, omogućava im se besplatno zastupanje pred pravosudnim organima i razni programi za prevenciju nasilja. Sa druge strane, nezadovoljstvo načinom na koji se društvo suočava sa viktimizacijom građana, žrtve pokušavaju da jednim

¹²³ J. Braithwaite, *Restorative Justice & Responsive Regulation*, Oxford, 2002, 12.

¹²⁴ J. Doak, D. O'Mahony, *Restorative justice and practice*, 2014, 4423.

¹²⁵ Cilj svake objave rata je da locira, izoluje i potčini neprijatelja (uključujući i to da ga ubijemo). U tom smislu, rat protiv kriminaliteta, ne razlikuje se od bilo kog drugog rata. Još u 19. veku borba protiv kriminaliteta u Evropi i Severnoj Americi bila je fokusirana na „opasne slojeve“ — obično mlade siromašne imigrante i „obojene ljude“... — v. H. Pepinsky, *Mirotvorstvo — razmišljanja jednog radikalnog kriminologa*, Beograd, 2017, 17.

¹²⁶ *Ibid.*, 79.

delom supstituišu sopstvenim aktivizmom.¹²⁷ U SAD su nastala brojna udruženja čiji cilj je skretanje pažnje javnosti i nadležnima na pojedine oblike viktimizacije. Tako su stvorene organizacije kao što su Majke protiv vožnje u pijanom stanju (*Mothers Against Drunk Driving — MADD*), Roditelji ubijene dece (*Parents of Murdered Children — POMC*), Ljudi koji svetu otvaraju pogled u realnost (*People Opening the World's Eyes to Reality — POWER*), Uklonimo pijane vozače (*Remove Intoxicated Drivers — RID*), Komitet i fondacija Stephanie Roper, Maloletnici žrtve (*Teens on Target — TNT*), Udruženje za snaženje mladih (*Youth Empowerment Association*). Sve one donose posebne programe i većina razvija aktivnosti na lokalnom i nacionalnom planu usmerene i na pomoć žrtvama.¹²⁸

Na kraju ovog dela izlaganja trebalo bi se osvrnuti na činjenicu da, i pored svih napora koji se ulažu, položaj žrtava i dalje nije zadovoljavajući. Čini se da se razlozi takvog stanja nalaze u načinu na koji su savremena društva ustrojena. Činjenica je da zaoštavanje krivičnih zakona i rast broja organa krivičnog pravosuđa predstavlja za one koji donose strateške odluke najjednostavniji odgovor na neprihvatljiva ponašanja, a prija i uhu najvećeg dela populacije koju je lako ubediti „da smo uradili sve što smo mogli“... U takvom neoliberalnom kapitalističkom društvu, žrtve niko ne pita šta one žele i u najboljem slučaju doživljavaju se kao korisnici usluga prema kojima treba postupati formalno, korektno i profesionalno. Uz to, one su i potencijalni korisnici čitavog niza proizvoda koji im se nude kao sredstva da ubuduće izbegnu viktimizaciju — od vatrenog oružja, do raznih produkata fizičko-tehničke zaštite i elektronike. Industrija tog tipa spada u najprofitabilnije grane privrede u savremeno doba jer — u skladu sa logikom marketinga — uspeva da kod ljudi stvori predstavu da su ugroženi;¹²⁹ kako su im, da bi se zaštitili, određene stvari neophodne, a onda i da im to proda.¹³⁰ Tako se umesto podrške i pomoći, reči utehe i ljudskog razumevanja, žrtvama nude razne sofisticirane „bogojavljanske vodice“. Logika kapitalizma, kako je to pre

¹²⁷ Ovde se ne radi o uzimanju pravde u ruke od strane građana ili o njihovom samorganizovanju na volonterskoj bazi u cilju zaštite ljudi i imovine na nekom području — vigilantizam — v. J. Vander Ende, *Vigilantism*, Chichester, 2014, 430.

¹²⁸ Tako poslednja navedena ima za cilj da unapredi tretman maloletnika koji su doživeli seksualno nasilje angažovanjem sistema za zaštitu mentalnog zdravlja kroz savetovanja sa vršnjacima i ličnu podršku — v. Friedman *et al.*, *From pain to power — crime victims take action*, Prospect Heights, 2002: 282. Pažljivi čitalac primetiće da je naslov ovog teksta parafraziran u naslovima knjiga drugih autora.

¹²⁹ Naročito ako se nalaze u kategoriji posebno vulnerabilnih lica.

¹³⁰ P. Greene, *Crime, victimization and vulnerability*, Cullompton, 2007, 107. Ovaj autor i grafički prikazuje proces pretvaranja žrtve u artikal (e. *commodification*). Dijagram ima oblik trougla u čijem centru je žrtva, a na vrhu uglova su: *povredljivost* koja igra ulogu valute, *strah* koji utiče na javljanje potrebe i *tržište* koje obezbeđuje proizvode koji su namenjeni njenom zadovoljenju.

skoro četvrt veka (1986) tvrdio Robert Heilbroner,¹³¹ stavlja žrtve u ljudsku grupu koja zaslužuje posebnu pažnju. Za nju poseban interes pokazuju dobrotvorne organizacije i grupe za pritisak, ali i firme koje se bave poslovima osiguranja, agencije za promet nekretnina, industrija proizvoda za obezbeđenje i političari.

Što se ovih poslednjih tiče, oni se — kako je to vrlo lepo uočio Michael Tonry — koriste manipulacijom patnjama žrtava kao uobičajenim sredstvom kojim se opravdavaju reforme usmerene na zaoštravanje kaznene reakcije.¹³² U tom pogledu, najpogodnije su situacije u kojima se kao viktimizovana pojavljuju lica koja ... naziva „idealne žrtve“.

„Idealna žrtva“¹³³ je viktimizovano lice koje — kada bude pogodeno krivičnim delom — dobija u javnosti status legitimne žrtve, uključujući one koje smatramo povredljivim, bez mogućnosti da se brane, nedužne i prema kojima osećamo sažaljenje i samilost.¹³⁴ Značaj medija za stvaranje slike o tome da li je neko „idealna žrtva“, je bitan, ali nije ključan.¹³⁵

Očigledno, može se zapaziti pojava specifične „hijerarhije viktimizacija“ — takvo razvrstavanje žrtava koje im u medijima i službenom diskursu određuju mesto tako da se na vrhu hijerarhije nađu „idealne žrtve“ (npr. ubijeno dete), a na dnu žrtve koje i nemaju pravo da budu tako označene, na primer: habitualni mladi prestupnik povređen u zakazanoj tuči pijanih vršnjaka,¹³⁶ ili pripadnik organizovane kriminalne bande koga su ubili ili unakazili pripadnici konkurentske grupe koja takođe deluje u kriminalnom podzemlju.¹³⁷ Ovaj drugi autor se pita da li je moguće da i u modernim društvima oni koji bi trebalo da pomognu SVAKOJ žrtvi, tu pomoć uskraćuju zbog njene prošlosti ili statusa?¹³⁸

¹³¹ *Ibid.*, 107.

¹³² M. Tonry, *Punishment and Politics — Evidence and Emulation in the Making of English Crime Control Policy*, Cullompton, 2004, viii. Kao primere takve drakonske politike kontrole kriminaliteta ovaj autor navodi nekoliko američkih „pronalazaka“: institut „tri greške i van igre si“ (*three strikes law*), propisivanje sudovima najniže mere ispod koje se kazna ni pod kojim uslovom ne može izreći (*mandatory minimum*), „kažnjavanje u kome nema traga bolećivosti“ (*„truth in sentencing“*), kao i policijsku strategiju „nulte tolerancije“ (*zero tolerance policing*); ovi „izumi“ pretvorili su SAD u zemlju prepunjenih kaznionica, policijskog nasilja i rasnih sukoba.

¹³³ Termin koji je prvi upotrebio Nils Christie (*Ideal victim*, Houdmills, 1986, 18 *et seq.*) ukazujući da sve žrtve nemaju isti tretman ni u društvu niti pred organima formalne socijalne kontrole.

¹³⁴ R. Strobl, *op. cit.*, 2010, 11.

¹³⁵ C. Greer, *op. cit.*, 2007, 22.

¹³⁶ *Ibid.*

¹³⁷ E. Fattah, *Evolution...*, *op. cit.*, 75.

¹³⁸ I odmah postavlja pitanje: šta bi se dogodilo kada bi se istom logikom vodili i pripadnici drugih društvenih službi zaduženi da pomažu ljudima (lekari, psihijatri, psiholozi)?

Kulturalna viktimologija¹³⁹ ukazuje na još jednu kategoriju o kojoj se može govoriti u poslednje vreme: to su „univerzalne žrtve“ koje su nastale u sinergiji medija i političara. Kako navodi Gobe Mythen,¹⁴⁰ teroristički napadi koji su izvršeni početkom ovog milenijuma (posebno onaj označen kao „*Jedanaesti septembar*“) pokazali su istraživačima da su aktivnosti terorističkih organizacija poput Al Kaide dobili nešto drugačije karakteristike u odnosu na grupe koje su delovale u Evropi posle Drugog svetskog rata. Ovo je, uz masovnost žrtava, podstaklo političare i medije da, koristeći stavove dvojice autora [Urhil Beck (1992) i Frank Fuedi (2002)] koji govore o savremenim društvima kao zajednicama u kojima vlada nesigurnost i kultura straha, da stvore kod građana predstavu da su svi ugroženi zbog mogućnosti da na bilo kom mestu i u bilo koje vreme budu viktimizovani. Tako „novi terorizam“ opravdava mere do pre nekog vremena nezamislivih oblika kontrole građana i koncentrisanje njihove pažnje na takve oblike viktimizacije, uz skretanje pažnje sa ostalih, a naročito od kriminaliteta korporacija.

U tom kontekstu David White¹⁴¹ objašnjava zašto kriminolozi i viktimolozi nemaju previše interesovanja za žrtve kriminaliteta korporacija — jednostavno, one nisu u zvaničnim evidencijama jer su iz njih sistematski isključene. To nije čudno ako se zna kakav uticaj imaju multinacionalne kompanije koje su u stanju da „utišaju“ najveći broj naučnika, a da one pripadnike radikalne kriminologije koji ne pristaju na takvu „trgovinu“ — marginalizuju.¹⁴²

Zaključna razmatranja

Razvoj učenja o žrtvama i viktimizaciji pokazao je do sada nekoliko karakterističnih crta. Pre svega, očigledno je da mediji, političari i javnost, ali i funkcioneri pravosuđa i naučnici uspostavljaju specifičnu hijerarhiju žrtava. Na vrhu se nalaze one koje ‘zaslužuju’ da ponesu to ime („idealne žrtve“), a na samom dnu su one kojima se osporava taj status. Druga pravilnost je sistematsko zanemarivanje viktimizacije određenih kategorija lica; čak i kod oblika o kojima postoje brojna izučavanja (kao što su seksualno i nasilje u porodici), određene vrste žrtava se ignorišu. Kao i u svim kriminološkim disciplinama, i ovde se naučnici radije bave žrtvama uličnog nego kriminaliteta korporacija.

Treća karakteristika koja se može zapaziti je da se pitanjem zaštite žrtava bave ne samo eksperti, nego i razni humanisti, borci za

¹³⁹ Neka vrsta pandana kulturalnoj kriminologiji.

¹⁴⁰ G. Mythen, *Cultural victimology — are we all victims now?*, Cullompton, 2007, 467.

¹⁴¹ D. White, *Victims of corporate crime*, 2007, 458.

¹⁴² Kao primeri onih koje nije bilo moguće učutkati, navode se neki od autora (Christie i Mathiesen) čije knjige su prevedene u Ediciji *CRIMEN* Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu.

ljudska prava, aktivisti nevladinih organizacija. Ovi drugi shvataju viktimizaciju mnogo šire od onoga kako je određuju kriminološke nauke (ugrožavanje ili povredu pričinjenu krivičnim delom). Taj širi pristup može biti od koristi u sagledavanju nesankcionisanih a opasnih ponašanja, ali traži ozbiljno razmatranje da li ih je moguće na odgovarajući način kontrolisati normama krivičnog prava.

Četvrta karakteristika je da žrtve uglavnom nisu zadovoljne statusom koji imaju u društvu, ali u i krivično-pravnom sistemu. Taj sistem uglavnom ne uzima u obzir ono što žrtve zaista žele i njihova uloga se svodi na status svedoka koga, posle uzetog iskaza, čak i ne obaveštavaju o daljem toku postupka. Sa druge strane, kapitalistički preduzimački duh često ih tretira kao puke potrošače različitih sredstava za tehničku zaštitu, čiji proizvođači odlično zarađuju na strahu žrtava od ponovljene viktimizacije.

Viktimizacija je, definitivno, izuzetno složena pojava kod koje su dihotomije: dobar — loš teško primenjive. Nekada je samo pitanje slučaja ko će u jednom dinamičnom odnosu u kome se uloge neizmenično menjaju (fizički obračun dva čoveka koji je rezultirao povredom), biti učinilac a ko žrtva. Dalje, moguća je i viktimizacija viktimizatora (slično kao krug nasilja u kriminologiji); kao viktimizatori se mogu javiti i oni koji su zaduženi za kontrolu kriminaliteta... Sve navedeno govori da se viktimizacija mora posmatrati i izučavati u širem istorijskom, socijalnom, ideološkom i ekonomskom kontekstu. Svoditi ovo pitanje samo na lične crte žrtava — nije prihvatljivo.

Literatura

1. Abbey, A., Alcohol-related sexual assault — a common problem among college students — in: *Victimology — A Text / Reader* (ed. Daigle L.), Los Angeles, 2012.
2. Badalič, V., *War Against Civilians — Victims of the „War on Terror“ in Afghanistan and Pakistan*, Cham, 2019.
3. Bajović, V., Odgovornost za upotrebu hemijskog i biološkog oružja pred Međunarodnim krivičnim sudom — in: *Kaznena reakcija u Srbiji — X deo* (Ignjatović Đ., ed.), Beograd, 2020.
4. Barak, G., *Nekontrolisana moć korporacija — zašto su zločini multinacionalnih korporacija rutinizovani i šta sa tim u vezi možemo učiniti* (prevod), Beograd, 2020.
5. Bows, H. (ed.), *Violence Against Older Women, Vol I — Nature and Extent*, Durham, 2019.
6. Braithwaite, J., *Restorative Justice & Responsive Regulation*, Oxford, 2020.
7. Burgess, A., Clements, P., Child and adolescent victimization — in: *Victimology — Theories and Applications* (eds. Burgess A., Regehr C., Roberts A.), Sudbury, 2010.
8. Christie, N. Conflict as property, *British Journal of Criminology*, n° 1 /1977
9. Christie, N., Ideal victim — in: *From crime policy to victim policy— Reorienting the Justice System* (ed. Fattah E.), Houndmills, 1986
10. Christie (Kristi), N., *Granice patnje* (prevod), Beograd, 2015.

11. Citron, D. and Franks M., Criminalizing revenge porn, *Wake Forest Law Review*, 2/2014.
12. Clevenger, S. et al., *Understanding Victimology — An Active-Learning Approach*, New York, 2018.
13. Comack, E., Women and crime — in: *Criminology — A Canadian Perspective* (ed. Linden R.), 4th ed., Toronto, 2000.
14. Croal, H., Social class, social exclusion, victims and crime — in: *Victims, Crime and Society* (eds. Davies P., Francis P., Greer C.), Los Angeles, 2007.
15. Crowley J., History of victimology, 1960s — in: *Preager Handbook of Victimology* (Wilson J.), Santa Barbara, 2009.
16. Crowley, J., History of victimology, 1970s — in: *Preager Handbook of Victimology* (Wilson J.), Santa Barbara, 2009.
17. Ćirić, J., *Knjiga o mržnji; Sa reči na dela... Od govora do zločina mržnje*, Beograd, 2020.
18. Daigle, L., *Victimology — The Essentials*, Los Angeles, 2013.
19. Davies, P., Criminal (in)justice for victims — in: *Victims, Crime and Society* (eds. Davies P., Francis P., Greer C.), Los Angeles, 2007.
20. Devalve, E., History of victimology, 1980s — in: *Preager Handbook of Victimology* (Wilson J.), Santa Barbara, 2009.
21. Devitt, J., Balboni, J., Hate crime victimization — a comparison of bias and nonbias motivated assaults — in: *Victimology — A Study of Crime Victims and Their Roles* (eds. Sgarzi J., McDevitt J.), Upper Saddle River, 2000.
22. Doak, J., O'Mahony, D., Restorative justice and practice — in: *Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice* (eds. Bruinsma G., Weisburd D.), Vol 8, New York, 2014.
23. Dunn, P., Matching service delivery to need — in: *Handbook of Victims and Victimology* (ed. Walklate S.), Cullompton, 2007.
24. Eastman, J., In Harm's way — the client in professional sexual misconduct — in: *Victimology — A Study of Crime Victims and Their Roles* (eds. Sgarzi J., McDevitt J.), Upper Saddle River, 2003.
25. Egger, K. and S., Victims of serial killers — the „less-dead“ — in: *Victimology — A Study of Crime Victims and Their Roles* (eds. Sgarzi J., McDevitt J.), Upper Saddle River, 2003.
26. Farrell, A., Ramirez, D., Victims of racial profiling — in: *Victimology — A Study of Crime Victims and Their Roles* (eds. Sgarzi J., McDevitt J.), Upper Saddle River, 2003.
27. Fattah, E., Neki problematični koncepti, neopravdene kritike i uobičajena pogrešna shvatanja — in: *Teorije u kriminologiji* (ed. Ignjatović Đ.), Beograd, 2009.
28. Fattah, E., Evolution of a young discipline — sixty years of victimology, a retrospective and prospective look — in: *International Handbook of Victimology* (eds. Shoham G., Knepper P., Kett M.), Boca Raton, 2010.
29. Fisher, B. et al., Crime in the ivory tower — the level and sources of student victimization — in: *Victims and Victimization — Essential Readings* (eds. Shichor D., Tibbetts S.), Prospect Heights, 2002.
30. Francis, P., 'Race', ethnicity, victims and crime — in: *Victims, Crime and Society* (eds. Davies P., Francis P., Greer C.), Los Angeles, 2007.
31. Friedman, L., Tucker, S., Neville, P., From pain to power — crime victims take action — in: *Victims and Victimization — Essential Readings* (eds. Shichor D., Tibbetts S.), Prospect Heights, 2002.
32. Goodey, J., *Victims and Victimology — Research, Policy and Practice*, Harlow, 2005.

33. Greene, H., Race and Crime — in: *Critical Issues in Crime and Justice — Thought, Policy and Practice* (eds. Maguire M. and Okada D.), Los Angeles, 2011.
34. Greene, P., Crime, victimization and vulnerability — in: *Handbook of Victims and Victimology* (ed. Walklate S.), Cullompton, 2007.
35. Greer, C., News, media, victims and crime — in: *Victims, Crime and Society* (eds. Davies P., Francis P., Greer C.), Los Angeles, 2007.
36. Hemmens, C., Marquart, J., Straight time — inmates' perceptions of violence and victimization in prison — in: *Victimology — A Study of Crime Victims and Their Roles* (eds. Sgarzi J., McDevitt J.), Upper Saddle River, 2003.
37. Hulsman, L. (i J. B. de Celis), *Izgubljene kazne — Krivični sistem pod znakom pitanja*, (prevod), Beograd, 2010.
38. Ignjatović, Đ., Comprehension of war crimes against civilian population by the Tribunal in the Hague, *International Journal for the Semiotics of Law*, 1/2002.
39. Ignjatović, Đ., Zločini mržnje, *Pravni život*, 9/2005.
40. Ignjatović, Đ., Žrtve krivičnog sistema, *Pravni život*, 9/2011.
41. Ignjatović, Đ., Kontroverze kazne zatvora i ustanova za njeno izvršenje, *Sociologija*, 4/2018.
42. Ignjatović, Đ., *Metodologija istraživanja kriminaliteta*, 3. ed., Beograd, 2018a.
43. Ignjatović, Đ., Čelijska izolacija zatvorenika kao vid ekstremne marginalizacije, *Sociološki pregled*, 4/2019.
44. Ignjatović, Đ., *Kriminologija*, 16. ed., Beograd, 2021.
45. Ignjatović Đ., Ljubičić, M., Mediji i kriminalitet — večita kriminološka tema — in: *Pravosuđe i mediji / Judiciary and Media* (eds. Stevanović I., Pavićević O.), Palić, 2011.
46. Ignjatović, Đ., Simeunović, B., *Viktimologija — Opšti deo*, Beograd, 2015.
47. Jerin, R., History of victimology, pre-1940s — in: *Preager Handbook of Victimology* (Wilson J.), Santa Barbara, 2009.
48. Johnson, M., Conflict and control — gender symmetry and asymmetry in domestic violence — in: *Victimology — A Text / Reader* (Daigle L., ed.), Los Angeles, 2012.
49. Karmen, A., *Crime Victims — An Introduction to Victimology*, 5th ed., Belmont, 2004.
50. Kratcoski, P., History of victimology, 1950s — in: *Preager Handbook of Victimology* (Wilson J.), Santa Barbara, 2009.
51. Lusignan, R., Marleau, J., Occupational victimization — in: *International Handbook of Victimology* (eds. Shoham G., Knepper P., Kett M.), Boca Raton, 2010.
52. Ljubičić, M., Nasilje mladih nad roditeljima u Beogradu — Analiza dokumentacione građe, *CRIMEN — Časopis za krivične nauke*, 1/2019.
53. Ljubičić, M., *Nasilje djece nad roditeljima*, Beograd, 2020.
54. Marshall, T., *Restorative justice — an overview*, London, 1999.
55. Mathiesen (Matisen), T., *Kadencia — profesionalna autobiografija*, (prevod), Beograd, 2019.
56. Mathiesen (Matisen), T., *Zatvor na optuženičkoj klupi* (prevod), Beograd, 2016.
57. Mawby, R., Barclay, E., Jones, C., Tourism and victimization — in: *International Handbook of Victimology* (eds. Shoham G., Knepper P., Kett M.), Boca Raton, 2010.
58. McLaughlin, E., Informal justice — in: *Sage Dictionary of Criminology*, London, 2001.
59. McLaughlin, E., Institutional racism — in: *Sage Dictionary of Criminology*, London, 2001a.

60. Muscat, B., History of victimology, 1990s — in: *Preager Handbook of Victimology* (Wilson J.), Santa Barbara, 2009.
61. Mythen, G., Cultural victimology — are we all victims now? — in: *Handbook of Victims and Victimology* (ed. Walklate S.), Cullompton, 2007.
62. Newburn, T., *Criminology*, Cullompton, 2007.
63. Nikolić, V., *Od žrtve do pobednika — viktimologija kao teorija, parksa i aktivizam*, Beograd, 2019
64. Parsons-Polland, N., Truancy and victimization — is there connection? — in: *Current Issues in Victimology Research* (eds. Moriarty L., Jerin R.), 2nd ed., Durham, 2007.
65. Payne, B., Gainey, R., Elder abuse in Alzheimer's / dementia case — an application of routine activities theory — in: *Current Issues in Victimology Research* (eds. Moriarty L., Jerin R.), 2nd ed., Durham, 2007.
66. Pepinsky (Pepinski), H., *Mirotvorstvo — razmišljanja jednog radikalnog kriminologa* (prevod), Beograd, 2017.
67. Regehr, C., Roberts, A., Victims of cybercrime — in: *Victimology — Theories and Applications* (Burgess A., Regehr C., Roberts A., eds.), Sudbury, 2010.
68. Sgarzi, J., Media influence on behavior and violence — is society the victim of the media — in: *Victimology — A Study of Crime Victims and Their Roles* (eds. Sgarzi J., McDevitt J.), Upper Saddle River, 2003.
69. Shichor, D., Victimology and victims of white-collar crime — in: *Victims and Victimization — Essential Readings* (eds. Shichor D., Tibbetts S.), Prospect Heights, 2002.
70. Shiverly, M., Perceived risk of date rape — in: *Victimology — A Study of Crime Victims and Their Roles* (eds. Sgarzi J., McDevitt J.), Upper Saddle River, 2003.
71. Simeunović, B., Seksualna viktimizacija osoba muškog pola — in: *Kaznena reakcija u Srbiji — X deo* (Ignjatović Đ., ed.), Beograd, 2020.
72. Stojanović, Z., Politika suzbijanja kriminaliteta, Beograd, 2016.
73. Strobl, R., Becoming victim — in: *International Handbook of Victimology* (eds. Shoham G., Knepper P., Kett M.), Boca Raton, 2010.
74. Tolbert, T., History of victimology, 1940s — in: *Preager Handbook of Victimology* (Wilson J.), Santa Barbara, 2009.
75. Tonry, M., *Punishment and Politics — Evidence and Emulation in the Making of English Crime Control Policy*, Cullompton, 2004.
76. Vander Ende, J., Vigilantism — in: *Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice*, vol. V (ed. Albanese J.), Malden, 2014.
77. Van Dijk, J., Ideological trends within the victims movement — an international perspective — in: *Victims of Crime — A New Deal?* (eds. Maguire M., Pointing J.), Milton Keynes, 1988.
78. Van Solinge, T., Ilegalna eksploatacija prirodnih resursa (prevod) — in: *Organizovani kriminalitet — Izbor tekstova, II* (eds. Ignjatović Đ., Stevanović A.), Beograd, 2019.
79. Von Hentig, H., *Criminal and His Victim — Studies in the sociobiology of crime*, New Haven, 1948.
80. Wahidin, A., Powell, J., Old age, victims and crime — in: *Victims, Crime and Society* (eds. Davies. P., Francis P., Greer C.), Los Angeles, 2007.
81. Walklate, S., Men, victims and crime — in: *Victims, Crime and Society* (eds. Davies. P., Francis P., Greer C.), Los Angeles, 2007.
82. Wallace, H., Robertson, C., *Victimology — Legal, Psychological and Social Perspectives*, 3rd ed., Boston, 2011.
83. White, D., Victims od corporate crime — in: *Handbook of Victims and Victimology* (ed. Walklate S.), Cullompton, 2007.
84. Williams, K., *Criminology*, 5th ed., Oxford, 2004.

85. Wolff, N., Shi, J., Siegel, J., Petterns of victimization among male and female inmates — evidence of an enduring legacy — in: *Victimology — A Text / Reader* (ed. Daigle L.), Los Angeles, 2012.
86. Wolhuter, L., Olley, N., Denham, D., *Victimology — Victimization and Victim's Rights*, London, 2009.

Za dalje proučavanje

1. Bera, W., *Betrayal — Clergy sexual abuse and male survivors* —in: *Beach of Trust — Sexual Exploitation by Health Care Professionals and Clergy* (ed. Gonsiorek C.), Thousand Oaks, 1995.
2. Beck, U., *Risk Society — Towards a New Modernity*, London, 1992.
3. Clemmer, D., *Prison Community*, New York, 1940.
4. Fuedi, F., *Culture of Fear — Risk Taking and the Morality of Law Expectations*, London, 2002.
5. Heilbroner, R., *Nature and Logic of Capitalism*, New York, 1986.
6. Sutherland, E., *Criminology*, Philadelphia, 1924.
7. Sykes, G., *The Society of Captives — A Study of the Maximum Security Prison*, Princeton, 1958.

Dorđe Ignjatović, PhD

VICTIMIZATION IN XXI CENTURY

The development of studies about victims and victimization so far has shown a few characteristic features. First of all, media, politicians and public, as well as judiciary officials and scientists, evidently establish a specific hierarchy of victims. At the top of it are those who deserve to be called „ideal victims“, while at the very bottom are those to whom victims' status has been denied. The second regularity is a systematic disregard of victimization within certain social categories — regardless of broadly researched forms (e. g., sexual and domestic violence) some victims are being ignored. As in all criminological disciplines, the scientists are more prone to studying victims of street crime rather than corporate crime victims.

The third identified property is that victim protection issue is actively researched not only by experts, but also by various humanists, human rights defenders and NGO activists. The latter comprehend victimization far broader than defined in criminological science (threat or harm, incurred as the result of criminal act). This broader approach can be useful in perceiving unsanctioned yet dangerous behaviors, but serious research is needed whether these behaviors can be appropriately controlled by norms of criminal law.

The victims are generally dissatisfied both with their status within the society and with the criminal justice system — which would be the fourth feature. The system generally disregards victims' needs reducing them to witnesses only, even without providing them any information about further legal procedures. On the other hand, capitalistic and entrepreneurial spirit simply regards victims as mere consumers of various technical security equipment, whose producers hugely profit from victims' fears of repeated victimization.

Victimization is undeniably a very complex phenomenon where *good vs. bad* dichotomy is highly inapplicable. Sometimes it is only the matter of a chance who will be defined as the perpetrator and

who the victim, in a dynamic relation in which roles alternate (e. g., fight between two men, with an injury as the result). Furthermore, victimization of perpetrators is also possible (similarly to *the circle of violence* in criminology). Additionally, perpetrators can be found among those who are in charge of crime control. The aforementioned confirms that victimization must be observed and studied in a broader historical, social, ideological and economic context. It is unacceptable to reduce this issue to solely personal characteristics of victims.

Key words: victimology, victimization, victims of crime, ideal, universal, neglected victims